

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XIII.

Fasciculus 3.

BIRÓ JÁNOS

Kollégiumok Aquincumban

SZEGED
1966

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

Bevezetés

Az aquincumi kollégiumok jogi problémáinak feldolgozása során e tanulmány azt a célt tűzte feladatául, hogy megállapítsa ezeknek a testületeknek jogrendszerbeli elhelyezkedését, és rámutasson arra, hogy a kollégiumok joggyakorlata milyen jelentősen hatott közre a testületekre vonatkozó jogszabályok kialakulásában.*

A kollégiumok a Római Birodalom minden területén magánjogi célú társulások voltak, s nem gyakoroltak közjogi funkciókat.¹ A római jog testületeit illetően a polgári irodalomban lényegében kétféle elmélet alakult ki. Az egyik az úgynevezett fikciós elmélet, melynek megalapozója Savigny.² Savigny felfogását fejlesztették tovább Kierulff, Becker, Maurer, Affolter.³ Ezzel a felfogással szemben igen sok képviselője van a jogi személy közjogi jelentőségét hangsúlyozó elméletnek, melynek képviselői a realitás elterjedését dolgozták ki. A realitás elméletének hívei közül⁴ különösen Bernatzik, Preuss, Windscheid, Jellinek, Mayer és Kelsen igyekszik a jogi sze-

* A tanulmány a pandektista fogalmak kritikájának szellemében készült. Szövegében néhány helyen mégis kénytelenek vagyunk használni az antik római jogban ismeretlen „jogi személy”, „jogképesség”, „cselekvőképesség” kifejezéseket olyankor, ha a romanisztika irodalmában e vonatkozásban jelentkező fontosabb elméletekkel foglalkozunk. Ezek a szakkifejezések ugyanis jelenleg még annyira általánosan kerülnek alkalmazásra, hogy a témát érintő szerzők (Savigny, Jellinek, Kelsen, Kaser, Novickij...) véleményével vitatkozni, vagy elméletüket továbbfejleszteni — a római jog nemzetközi nomenklaturái nélkül — rendkívül nehéz lenne. Az irodalmi kritika szükségképpen megkívánja azt, hogy a kritika tárgyává tett mű írójával azonos nomenklaturát használjunk.

Ahol a közérthetőség ezt megkívánja, ezeket a szakkifejezéseket idézőjelben használjuk, de már e helyen hangsúlyozni kívánjuk, hogy a pandektista fogalomképzés lerakódásai nélkül; személyegyesülést, (corpus, collégium) jogosultságot és szerződésalkotási képességet (facultas agendi, capacitas) értünk alattuk.

¹ Max Kaser: Das Römische Privatrecht. München. 1955. 263. oldal és 28. sz. jegyzet; Moór Gyula: A jogi személyek elmélete. Budapest. 1931. MTA Jogtudományi Bizottságának kiadványsorozata 2. sz.

² F. C. Savigny: System des heutigen Römischen Rechts. Berlin, 1840. II. köt. 246—247. oldal.

³ J. F. Kierulff: Theorie des gemeinen Civilrechts (Altona, 1839) 130. l. 1. sz. jegyzet; E. I. Bekker: Zur Lehre von Rechtssubjekt (Jhering's Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts, XII. Jena, 1873) 2.1.; h: Meurer: Die Juristischen Personen nach Deutschem Reichsrecht (Stuttgart, 1901) 6.1.; F. Affolter: Studien zum Staatsbegriff (Archiv für öffentliches Recht. XVII. 1902.) 105., 108. és 12. l.).

⁴ Legkiválóbb képviselői: Gierke, Zittelman, Binder, Saleilles stb. Lásd bővebben Moór id. m. 65—103 oldalig. Saleilles jár szerintünk egyébként legközelebb az igazsághoz akkor, amikor kijelenti: „Úgy látszik, hogy a doktrinák talaján most már csupán félreértések választanak el bennünket egymástól.” (R. Saleilles: De la personnalité juridique. 670—671. old.)

mélyck közjogi jellegét kimutatni.⁵ Savigny megállapítása szerint, — s a tanulmány ebből a felfogásból indul ki — a közjogi korporációk voltak azok, amelyeknek először volt szükségük olyan jogi szabályozásra, melynél fogva önálló vagyona tehettek szert. A municipiumok és a coloniák ezáltal tulajdonképpen jogi személyekké váltak. Savignynek ez a megállapítása véleményünk szerint nem ellentétes azzal az elgondolással, amely szerint a közjogi eredettől, illetve a köztestületek szerepének hatására kialakult joggyakorlattól függetlenül egyes testületek kizárólag magánjogi célokat szolgáltak. Ilyen testületek a kollégiumok.

A polgári jogfilozófusok nem ismerték fel azt a körülményt, hogy amikor a római állam kiépítette hatalmas szervezetét, elsősorban a hatalom legteljesebb gyakorlására, annak maradéktalan megvalósítására törekedett, s ennek a szervezetnek nem volt szüksége arra, hogy a vagyoni viszonyokban a magánjog szabályai szerint lépjen fel. Személyi⁶ a római állam jogképességét vizsgálva igen helyesen állapítja meg, hogy az állam minden jogviszonyát a *ius publicum* rendezte, s így az állammal kapcsolatban magánjogi jogképességről nem beszélhetünk. Amikor azonban a hatalmi szervezet stabilizálódott, ezek a szervek (tartományi helytartó, kormányzó, prefektus, prokonzul, stb.), a megszilárdult hatalom birtokában jogi személyek alakulását segítették elő (colonia, municipium, collegium), amelyek által a vagyoni viszonyok rendezése egyszerűbbé vált.

A kollégiumok magánjogi jellegét bizonyítja az a körülmény, hogy a kollégiumok megalakításához engedélyre volt szükség, azonban ha szabályszerűen megalakultak, legfeljebb csak politikai ellenőrzés alatt állottak, de nem tartoztak bele abba a hierarchikus rendszerbe, amely az állami szervezetekre és köztestületekre a Római Birodalomban annyira jellemző volt. A kollégiumoknak az a tevékenysége, amely az egyfoglalkozású emberek közös érdekeinek bizonyos védelmében, a temetkezések alkalmával nyújtott segítyezésben és a különböző kultuszok ápolása címén megvalósított társaséletben való részvételben állott, semmiképpen sem sorolható az állam által megoldásra kerülő feladatok közé.

Fentiek ellenére mégis megállapíthatjuk, hogy éppen a kollégiumokkal kapcsolatban kialakult joggyakorlat vezetett a testületekre vonatkozó jogszabályok részletes kidolgozásához és a testületek elméleti kérdéseinek felvetéséhez.

A Római Birodalomban kialakult testületekkel kapcsolatban a források a következő elvont elnevezéseket használják:

1. universitas (corpus)
2. collegium.

⁵ E. Bernatzik: Die juristische Persönlichkeit der Behörden zugleich ein Beitrag zur Theorie der juristischen Personen. (Archiv für öffentliches Recht. Bd. V. H. 2. Freiburg i. B. 1890. 24. 1.); H. Preuss: Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften, Versuch einer deutschen Staatskonstruktion auf Grundlage der Genossenschaftstheorie. (Berlin, 1889.); B. Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechts, 5. kiad. Stuttgart, 1879, I. köt. 148. 1., 57. §. 1. jegyz.; G. Jellinek: System der subjektiven öffentlichen Rechte (Freiburg i. B. 1892.) 26. és köv. ll., 244. és köv. ll.; Allgemeine Staatslehre, (Berlin, 1900.) 149. s. köv. l.; O. Mayer: Die juristische Person und ihre Verwertbarkeit im öffentlichen Recht. Staatsrechtliche Abhandlungen. Festgabe für Paul Laband zum fünfzigsten Jahrestage der Doktor-Promotion. I. köt. Tübingen. 1908, 1–94. ll.; Kelsen: Allgemeine Staatslehre, (Berlin, 1925. 75. l.).

⁶ Személyi K.: Római jog. Nyiregyháza 1932.

Már ez a megkülönböztetés is felhívja a figyelmünket arra, hogy a római jogászok, legalább is a klasszikus kortól kezdve érezték, a különbséget az állam által kialakított és a magánosok kezdeményezésére alakult testületek jellege között. Az universitas fogalma alá azokat a testületeket sorolták, amelyek az államhatalom gyakorlásának megkönnyítése céljából, az állam-szervezet kezdeményezésére alakultak ki (municipiumok, civitates stb.) Ezek a testületek közttestületek, s a magánjogi forgalomban csak akkor vesznek részt, amikor az egyébként állami jellegű céljaik megvalósításához szükséges.

A kollégiumok viszont kifejezetten magánjogi céllal jönnek létre, amint ezt az aquincumi kollégiumok vizsgálata közben is megállapíthatjuk. A kollégiumok fenti szerepének tisztázása során érthetővé válik előttünk, hogy miért foglalkoztak többen a római jogászok ezekkel a magántestületekkel.

A kollégiumoknál az államtól való függőség viszonya hiányzott, s így a magánjognak kellett ezen testületek minden életviszonyát rendeznie.

I. A kollégium fogalma

Kollégiumoknak azokat a testületeket nevezhetjük, amelyek több hasonló foglalkozású, vagy közös elbírálás alá tartozó ember kezdeményezésére, egy bizonyos — magánérdeket kifejező — cél megvalósítására jönnek létre; működésük módját és szervezetüket alapszabályban rögzítik; általános vagy speciális engedély alapján jogokat szerezhettek és kötelezettséget vállalhatnak.

A kollégiumok fogalmának elemzése során a következőket kell előrebocsátanunk:

1. A kollégiumok hasonló foglalkozású emberek kezdeményezésére jönnek létre.

A foglalkozási csoportok a következők:

a) papi teendőket ellátó személyek (pontifexek, flamenek, fetiales, haruspexek, augurok, a Sybilla könyvek őrzői és magyarázói, Vesta szűzek stb.),

b) kézművesek, iparosok (hajósok, hajóépítők, kovácsok, pékek, tetőcserepezők, ácsok, szövetségkészítők, aranyművesek, fakitermelők és szállítók, folyami szállítók, személyszállítók és egyéb kézművesek),

c) adóbérlők (collegia publicanorum),

d) hivatalnokok (kishivatalnokok),

e) bányászok,

f) zenészek,

g) veteránok,

h) katonák,

A közös elbírálás alá tartozó emberek (status, ordo) is kezdeményezhetik a kollégiumok megalakulását. Ezeket a személyeket a következőképpen csoportosíthatjuk:

a) vagyonilag önálló és viszonylag jómódú, de politikai jogaik gyakorlásában, az érvényesülési terület hiánya miatt, korlátozott szabadok és libertinusok,

b) vagyonilag lönkrement, de politikailag fentiekhez hasonlóan szabad rétegek tagjai (bérmunkások, kishaszonbérlők stb.),

c) nemzetiségi csoportok idegen tartományban (pl. galaták Dáciában),

d) rabszolgák.

2. A kollégiumok egy bizonyos — (magánérdeket kifejező) — cél megvalósítására jönnek létre. Ez a magánérdeket kifejező cél a következő csoportosításban jelentkezik:

- a) a hivatással járó összetartozás kifejezése,
- b) egymás anyagi támogatása,
- c) gazdasági együttműködés,
- d) vallási kultusz ápolása,
- e) politikai célkitűzés megvalósítása,
- f) a közös foglalkozással járó célkitűzések megvalósítása,
- g) a császár istenségének dicsőítése.

Ezek a célok a következőkben nyilvánultak meg:

ad. a) A hivatással járó összetartozás kifejezése.

Már a királykorban léteztek a papi teendőket ellátó személyek között bizonyos csoportosulások, melyek az összetartozás hangsúlyozására, a papi tekintély emelésére és egyben a jogképző magyarázattal (interpretatio) kapcsolatos feladatok, döntések, könnyebb megvalósítása miatt jöttek létre. A Róma alapítóját tápláló nőstényfarkasról szóló legendával kapcsolatban „lupercalia” elnevezésű ünnepeket tartottak, melyeket a Lupercus-szentélyben egy papi kollégium rendezett meg. A *collegium Lupercorum* azonban még semmi esetre sem tekinthető jogi személynek, s ez többnyire vonatkozik a többi papi kollégiumra is. Rómában — akárcsak a görög földön — nem fejlődött ki külön rendbe tömörült hivatásos papság, viszont a papok komoly funkciókat töltöttek be, és külön kollégiumokban egyesülhettek. Ilyen régi kollégium volt a *fratres Arvales* kollégiuma, amely ünnepét a termékenység istennőjének tiszteletére rendezte. A *collegium pontificum* működéséről különösen a jogi vonatkozású emlékek vizsgálata folytán győződhetünk meg, mivel ez a kollégium volt a jog egyedüli ismerője, magyarázója, valamint a naptár, a dies fasti és nefasti bonyolult rendszerének őrzője mindaddig, amíg Cnaeus Flavius nyilvánosságra nem hozta a naptárt és a performákat. A pontifexek testülete eleinte három, majd hat főből állott, és Maskin szerint a kollégium vezetője, a pontifex maximus, vallási szempontból mintegy a római állam paterfamiliasa volt. A *fetialisok* testülete szintén a királykorban keletkezhetett, legfőbb kötelességük a *ius fetiale* érvényre juttatása volt. A *ius fetiale* az államok közötti érintkezéssel összefüggő szertartások és szokások összességét jelentette. A *fetialisok* látták el a követi tennivalókat, és ők végezték azokat a szertartásokat, amelyek a hadüzenetet és a békekötést kísérték. Csak azt a háborút tekintették jogosnak, (*bellum iustum*), amelyet ezeknek a szertartásoknak pontos betartása mellett indított meg a római állam. (Lásd bővebben Pólay: Il carattere e luogo delle regole delle relazioni interstatali nel sistema del diritto Romano. Buza László Emlékkönyv, Szeged, 1958. 279. s. köv. 1.)

A különböző jelekből jósló személyek szintén kollégiumokba tömörültek. Így a királykorban is működhettek a *collegium augurum* és a *collegium haruspicum*, amelyek sok esetben nagy befolyást gyakoroltak a politikai életre. Kollégiumba tömörültek *Vesta istennő papnői* és a *Sybilla könyvek őrzői* is.

Augustus nagyszerű szervező tevékenysége következtében ezek az ősi papi testületek újra felvirágoztak, és mind Itáliában, mind pedig a provinciákban elterjedtek. Augustus maga is tagja volt a legelőkelőbb papi kollégiumoknak, így augur volt, a *Sybilla könyvek* őrzetére rendelt testület, valamint a

quindecemviri, a „septem epulones”, a fratres Arvales kollégiumának tagja, és a titiusok, valamint fetialisok kollégiumában is helyet foglalt. Az Augustus-korabeli papi kollégiumokkal kapcsolatban már valószínűsíthetjük, hogy ezek a testületek, a többi kollégiumokhoz hasonlóan, jogképességgel bírtak, és mint ilyenek, vettek részt a társadalmi és gazdasági életben.

A hivatással járó összetartozás kifejezése céljából a papi kollégiumokon kívül a birodalom kishivatalnokai, tisztviselői is létrehoztak egyes testületeket, amelyek a többi kollégiumhoz hasonló módon működtek.

ad. b) *Egymás anyagi támogatása.*

A temetkezési költségek előteremtése céljából a gazdaságilag rossz körülmények között élő elszegényedett szabadok és vagyontalan libertinusok, valamint a rabszolgák, közös pénztárakat állítottak fel, amely halál esetén segílyt nyújtott a kollégium tagjainak, ill. a hozzátartozóknak.

ad. c) *Gazdasági együttműködés.*

Az anyagi terhek megosztása céljából, ahol a nagy befektetéshez szükséges anyagi javakat csak közös erővel tudták az egyszerű emberek előteremteni, kollégiumok jöttek létre. (Így pl. a hajóépítés anyagi feltételeinek előteremtésére tömörültek a collegium naviculariorumba a kézművesek.)

A gazdagok között akkor alakult ki ilyen csoportosulás, ha a csoport elé tűzött cél megvalósítása az egyes tagok anyagi erejét is meghaladta. (Az egyik ilyen politikai és gazdasági tekintetben nagy jelentőségű kollégium azoknak a vállalkozóknak az egyesülése volt, akik bérbevették az állami jövedelmeket, szerződés alapján igazgatták az állami birtokokat, és az állam számára nagy építési munkákat végeztek.) A collegia publicanorum-nak nagy jelentőségű vagyoni eszközök voltak a kezükben és szervezetük is megfelel „a jogi személy ismertetőjegyeinek”. Ez a kollégium már a köztársaság idején működött, és valószínű, hogy a személyegyesülések kialakulásával kapcsolatban jelentős szerepet játszott, mivel elsősorban ezeknél a kollégiumoknál tapasztaljuk azt, hogy teljesen vagyoni jogi, — magánérdek megvalósítására irányuló — céllal jöttek létre.

A gazdasági együttműködés céljából jöttek létre egyes kézműves kollégiumok is, és pedig különösen azok, amelyekben több fajta mesterség folytatói egyesültek. A kézművesek közös kollégiumait tehát szintén ebbe a csoportba sorolhatjuk.

ad. d) *Vallási kultusz ápolása.*

A kultusszal kapcsolatos költségek (áldozati tárgyak, lakoma, ünnepi játékok stb.) előteremtése és egyben a temetkezéssel kapcsolatos segélyezés biztosítása volt ezeknek a kollégiumoknak a célja. (Ilyenek a collegium Cereris, valamint Bacchus, Jupiter és még sok más istenség kultuszával kapcsolatos kollégium.)

ad. e) *Politikai célkitűzés megvalósítása.*

A köztársaság korában politikai kollégiumokkal is találkozunk, melynek tagjai a nép vezetőinek tömegbázisát képezték.

ad. f) *A közös foglalkozással járó célkitűzések megvalósítása („érdekvédelem”).*

A kézművesek kollégiumaival kapcsolatban bizonyos fokú érdekvédelmet figyelhetünk meg — anélkül, hogy a modern fogalmak közül egyet is vissza akarnánk vetíteni a múltba — mert hiszen mással nem tudjuk megmagyarázni azt a kétségtelen tény, hogy az iparosok csak korlátozott mértékben és csak külön engedéllyel alakíthattak kollégiumokat.

Az összetartás gondolatán túlmenően azonban a tagok kölcsönös segítségével is tapasztalhatjuk ezeknél a kollégiumoknál.

ad. g) *A császár istenségének dicsőítése.*

Ez a célkitűzés bizonyára csak „fedőnév” lehetett, viszont ezen a címen juthattak a város társadalmi életében szerephez azok a rétegek, amelyek az állami és városi tisztségek viseléséből kimaradtak. A mai fogalmak szerinti, „kulturális” cél, megjelölés helyett ezt a korabeli meghatározást vettük fel fogalmi jegyeink közé. (Ilyen kollégiumok voltak az *augustales* testület, a *C. Victoriae Aug. stb.*)

3. *A kollégiumok működésük módját és szervezetüket alapszabályban rögzítették.*

A forrásokból határozottan megállapítható, hogy a kollégiumoknak alapszabályuk (*statutum*) volt, melyben a kollégiumi tisztségek és a tisztségviselők hatásköre volt meghatározva.

4. *A kollégiumok általános vagy speciális engedély (lex, senatusconsultum) alapján kezdhették meg tevékenységüket, az engedély tehát a kollégiumok — törvényesen is elismert — keletkezésének előfeltétele volt.*

5. *A kollégiumok jogokat szerezhettek.*

6. *A kollégiumok — tisztségviselőik közreműködésével — kötelezettséget vállalhattak.*

A kollégiumok fent kifejtett fogalmát azzal kell kiegészítenünk, hogy a *kollégiumok tagjainak* — egy belső, alapszabályban rendezett viszonyánál fogva — *jogaik és kötelezettségeik lehettek.*

Végül meg kell állapítanunk, hogy a *kollégiumok jelentősége mind a gazdasági életben, mind pedig a társadalmi fejlődésben egyaránt nagy volt.*

II. *Aquincumi kollégiumok*

1. *A *sexviri Augustales* és az *Augustales**

Az itáliai császárkultusz szervezett formái — a császár istenségét dicsőítő kollégiumok — elég korán megtalálhatók a Dunamedence római uralom alatt levő részén.

Ezek a testületek különösen azért lettek kedveltek a birodalom minden területén, mert tagjai ezen a módon juthattak szóhoz a városok közéletében. Azok a férfiak, akik születésüknél fogva nem vehettek részt a város önkormányzatában, az *augustalisok* testülete néhány csábító címének és kitüntető megbízatásának elnyerése érdekében, szívesen áldoztak vagyonukból tetemes összegeket a városok céljaira.

Az *augustalisok* testülete többnyire felszabadított és meggazdagodott rabszolgákból állott, de helyet foglaltak soraik között a helyi magisztrátusok írnokai, segéd tisztjei, tehetősebb pékek, kereskedők, sőt béljósok és színészek is.⁷ Ez a vegyes rétegekből összegyűlt testület volt hivatva arra, hogy Augustus eredeti elgondolásának megfelelően bizonyos vallásos formások elvégzése és végeztetése által az alattvalói hűséget és a császár istenségének gondolatát ápolja és felvirágoztassa. A testület, habár különböző elgondolá-

⁷ Alföldi András: *Aquincum városa és a római világbirodalom.* Budapest az ókorban. II. Bp. 1942. 285. oldal.

sok és formák szerint, valamint többnyire önkezdemenyezés útján működött, kitűnően szolgálta a kívánt célokat; egyrészt a császár felsőbbrendűségének kidomborítását és az alattvalói hódolat ébrentartását, másrészt pedig biztosította a városok szegény osztályai számára nyújtott ajándékozások és egyéb szórakozások fedezetéül szolgáló összegek legnagyobb részét. Mindez a császári kormányzatnak csupán néhány hivalkodó cím odaajándékozásába került.

Aquincumban ennek az intézménynek látszólag két változatát is megfigyelhetjük.

A „sexviri Augustales” a város rendes tisztviselőit utánozva, hat gazdag férfit állít az Augustus kultusz élére, akik valószínűleg a leggazdagabb és legelőkelőbb polgárok közül kerültek ki.⁸

A másik „testület” az „Augustales” nevet viselte, s amíg az előbbi szervezet kollégium-volta vitatott, addig az utóbbiról tudjuk, hogy 138-ban már kollégium formájában volt megszervezve. (CIL III. 3487.) A sexviri augustales és augustales tagjai egyébként ugyanazon társadalmi körből kerültek ki, mégis a sexviri augustales cím előkelőbben hangzik. A szakirodalomban ezzel kapcsolatosan igen sok elmélet született. Van olyan szerző, aki szerint a sexviri augustales hivatali évük letöltése után kerültek be az augustales kollégiumba (Schmidt), s ezek szerint az utóbbi nem más, mint a hivatalos évüket kitöltött sexviri testülete.⁹

Premmerstein feltételezi, hogy a két szervezeti forma a második század közepe előtt összeolvadt, és a sexviri most már élethossziglan lettek a testület tagjai, s ezt az összeolvadást császári reform idézte elő.¹⁰

Alföldi ezt a felülről jött rendezést nem tartja valószínűnek, de a kultusz pontos történetét ő sem tudja feltárni.

Az kétségtelen, hogy a III. század első feléből származó feliratok a sexvir augustalis kifejezés említése mellett (CIL III. 3354: M. Aurel. Tertullus sexvirum col. Aq., CIL 3527: T. Ael. Provincialis sev'ir col. Aq., CIL. III. 3620: Sept. Celer sexvirum col. Aq.) az augustalis elnevezést is tartalmazzák (CIL. III. 3579: C. Cornel. Corintus Augustalis és még a CIL. 3456, 3533, 3581. sz. feliratai). Az egyik rövidítésből arra lehetne következtetni, hogy tíz tagú „sexvir” kollégium is működött Aquincumban CIL. III. 3497: ... dec. col. Aq. Vagy pedig a kollégium decuriákra oszlott.) A fenti feliratokból arra következtethetnénk tehát, hogy az Augustus kultusz különböző formákban élt Aquincumban, de mint új hipotézist, azt az elgondolást is felvethetjük, hogy az augustales kollégium volt az az alapöt képező szervezet, amelyből a sexvir augustalis kiemelkedett, akár mint a kollégium vezető testülete, akár úgy, mint a városi önkormányzat által hivatalos elismeréssel is kiemelt tisztségviselők egy csoportja. Ezt bizonyítja Petronius — később ismertetésre kerülő — előadása is, amelyből kitűnik, hogy a sexvir Augustalis tisztséget választás útján lehetett betölteni. A választás — véleményünk szerint — az Augustales kollégiumban történt.

Alföldi András szerint az Augustus kultusz tagjának lenni nagy megtiszteltetésnek számított Aquincumban, mert a decuriones után ez a réteg jelentette a provincialis városok „második rendjét”, amit az is mutat, hogy

⁸ Alföldi, id. m. 286. old.

⁹ Premmerstein: A Ruggiero-féle Dizionario epigraficoban, L. 828. és köv. oldal, Idézi: Alföldi, id. m. 286–287. old.

¹⁰ Premmerstein, id. m. 838. oldal.

összességükben megillette őket az „ordo” elnevezés. Ennek a címnek a birtokában az augustalisok testülete igyekezett olyan látszatot kelteni, mint valami második városi tanács. Határozataikat decretumnak nevezték, patronusokat választottak, és olyan egyesületi rangokat létesítettek, melyek annak szemléltetésére szolgáltak, hogy ők is kitüntethetik soraik közül az érdemeseket. Ilyen megtiszteltetést jelentett a honorati és duplicarii cím megszerzése, akik a közlakomákon és a pénzosztogatások alkalmával kétszer annyi adagot kaptak, mint a többiek. A testület önállóságát növelte az is, hogy önálló testületi pénztáruk volt (arca), amely adományok és hagyományok révén tekintélyes összegre növekedhetett, s melyből a testület a szertartásokkal és lakomákkal kapcsolatos kiadásokat fedezni tudta. Aquincumban van adat arra vonatkozóan is, hogy az ilyen egyesületnek földbirtoka is volt.¹¹ Az augustalisok testülete hasonlóan a decurioneshez, testületi székházat tartott fenn magának, felirati feljegyzésből lehet erre következtetni. Aquincumban, Dáciában megtalálhatók a romjai. Amikor Dácia fővárosában sikerült egy ilyen aedes augustaliomot napfényre hozni, kiderült, hogy ez hatalmas épülettömb volt, amelynek falai között a testület a tanácskozásokon kívül lakomákat rendezhetett, és megtarthatta különböző szertartásait is.

Ha az augustales és a sexviri augustalis társadalmi kötelességeit vizsgáljuk, feltűnik, hogy a szertartások elvégzésén és az azokkal kapcsolatos költségek viselésén kívül, a tagoknak tetemes összeget (summa honoraria-t) kellett befizetniük a városi közpénztárba, sőt játékokat, közlakomákat kellett rendezniük, középületeket, szentélyeket, fogadalmi emlékeket kellett emeltetniük, díszíttetniük, illetve helyreállíttatniuk.¹² Ez azonban nem jelentett jogi kötelezettséget is. A tagok — ha pénzüik volt bőven — szívesen tettek eleget ezeknek a kívánalmaknak, hiszen a kollégium ünnepi áldozatain, vagy pedig amikor az általuk adott játékokon elnököltek, a kollégium vezetői a rendes magistratusok jelvényeit használhatták, s az ezeknek járó megkülönböztetéseket élvezhették. A saját játékaikon és pénzosztásaik alatt a testület tagjai, illetve vezetői emelvényeken ültek, ilyenkor és rituális tevékenységük folytatásánál, a szenátori bíbor szegélyű fehér lepel (toga praetexta) volt a viseletük, két lictor kísérte őket, és mindenben az önkormányzat vezetőihez vagy az aedilisekhez hasonlítottak. A legtekintélyesebb sexvir augustalisoknak külön díszszéket (terebélyes biseliumot) engedélyezett a városi előljáróság.¹³

A meggazdagodott libertinusok nagy része tehát szívesen viselte a rája nehezető terheket, ezekért a címekért, s érdekes, hogy a III. század elejéről származó egyik feliraton olyan katonacsaládból származó teljes polgárjogú férfi neve is szerepel az augustales névsorában, aki a városi tanácsnak is tagja lehetett volna. Ez a tény szintén az augustalis testület politikai súlyát mutatja, és azt, hogy a kultusz teljes mértékben megfelelt az uralkodó elgondolásainak.

Számunkra az augustales kollégium vizsgálata azért jelentős, mert a kollégium vagyonával, jogképességével és szervezetével kapcsolatban több olyan jogi következtetést vonhatunk le a későbbiek során, amelyet a klaszszikus ismeretforrások nem tartalmaznak.

¹¹ Alföldi, id. m. 287. oldal.

¹² Premerstein, id. m. 838. oldal.

¹³ Alföldi, id. m. 288. oldal.

2. Az iparosok kollégiumai

Az iparosok kollégiumai már sokkal szerteágazóbb tevékenységet folytattak, mint a császári kormányzat által is támogatott testületek. Az igaz, hogy csak külön engedéllyel alakulhattak meg, mégis az egész birodalom területén elszaporodtak, és jellemző, hogy a császár ezt az eleinte nem tetsző szervezeti formát — amint később láthatjuk, — remekül fel tudta használni saját (most már gazdasági) érdekeinek érvényesítésére.

A kézművesek kollégiumainak a polgári történészek által sok helyen helytelenül céh megnevezéssel történő jelölése nem állja meg a helyét. A kézművesek kollégiumai nem voltak céhek. — Ezekben a kollégiumokban minden kézműves egyesülhetett, nemcsak a szakma vezető tekintélyei (mesterek) és a szakképzettség valamilyen fokán álló, vagy azt tanuló személyek, és nem is annyira a szakma védelme, hanem a társadalmi életben való részvétel, a közös kultusz és a tagok között kiosztásra kerülő temetkezési segítség reménye tömörítette őket egy-egy kollégiumba.

A decuriones és az augustales tagjai után, mint ahogyan az egész birodalomban, úgy Aquincumban is a kézművesek kollégiumai alkották azt a harmadik társadalmi réteget, amelyet a burzsoá történészek helytelenül harmadik rendnek neveznek. Politikai súlyuk a császárság kialakulásakor már igen nagy lehetett, hiszen a mellőzött népgyűlés intézménye még elevenen élt a nép emlékezetében, és például Pompejiben előkerült falfeliratokon számtalan nyoma van annak, hogy a kollégiumok a választási hadjáratokban aktívan és jelentős súllyal vettek részt.¹⁵

A hivatalos kormányzat az iparos kollégiumok irányítását azáltal kívánta ellenőrizni, hogy a kollégiumoknak a városi vezető rétegből kellett patrónust, illetve vezetőket választaniuk. A politikai rendhez való alkalmazkodásukat mutatja az is, hogy hivatalos tárgyalásaik, amelyek a gazdasági ügyek megvitatásában merültek ki, a városi előjáróság ügyrendjét utánozták. Belső életük azonban igen élénk volt, amit elősegítettek azok az adományok, amelyeket a gazdagabb tagok és patrónusok fizettek be az egyesület pénztárába. Majdnem minden iparos kollégiumnak volt székháza, melynek romjait Aquincumban is megtalálhatjuk. Három kollégium székházát ismerjük Aquincumban (iuventuti, fabrum, centoniarorum). Az egyik ilyen székházban került elő a híressé vált *aquincumi orgona*, amelyet valószínűleg azzal a céllal ajándékozott a kollégiumnak a kollégium patrónusa, hogy az ünnepélyek, lakomák és egyéb összejövetelek alkalmával a zenét azzal szolgáltassák. A kollégiumok tarka életének egyik legjellemzőbb vonását, szinte az egész birodalomban egyedülállóan, Aquincum emlékei között találhatjuk meg, mivel csak Aquincumból van értesülésünk a kollégiumnak azon díszfelvonulásairól, melyeket *ambulativum*nak neveztek, és amelyet az egyik aquincumi felirat tartalmaz.¹⁵

Ezek a kollégiumok egyben ellátták Aquincum tűzbiztonságának a felügyeletét is.¹⁶ Az csak természetes, hogy olyan kollégiumokra hárították ezt

¹⁴ Friedländer: *Petronii cena Trimalchionis*, (Wien) 1906.; J. P. Waltzing: *Etude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains*. Bruxelles. 1895. 123. sk.; Alföldi, id. m. 289. oldal.

¹⁵ Kuzsinszky B.: *Aquincum. Ausgrabungen und Funde*, 1934. 99. old.

¹⁶ Nagy Lajos: *Családi és társadalmi élet. Budapest története*. Budapest. 1942. II. rész. 560. oldal.

a feladatot, amelynek tagjai már foglalkozásuknál fogva is felhasználhatók voltak erre a fontos, és a város biztonságát ebben az időben többször súlyosan veszélyeztető veszedelem elhárítására.

Aquincumban kettő, illetve három iparos-kollégiumról tudósítanak bennünket a különböző — rendszerint a halottkultusszal kapcsolatos — feliratok.

A *collegium fabrum* többféle szakma képviselőjét foglalta magába, s így különösen az építőmestereket, kőműveseket és az ácsokat.

A *collegium centonariorum* a posztó- és ruhakészítők egyesülete volt, s így a posztót gyártó műhelyek tulajdonosai, a posztókereskedők, a rongyból varrott ruhák és pokrócok készítői, valamint azok voltak a tagjai, akik a „cento”-val oltották a tüzet. („Cento” volt az a rongydarab, amely ecetbe mártva a tűzoltásnál kiváló eszközüül szolgált.)

Alföldi helytelennek találja a kollégium tagjainak ilyen értelmű felsorolását, és nem érti, hogy az előbb felsorolt összetételű kollégiumnak hogyan lehetett fejszés és létrás tűzoltószakasza is. A szerző elfelejtkezik ennél a kérdéskörnél arról, hogy a dendrophorok egyesületének létezéséről is vannak akuincumi emlékeink,¹⁷ s az utóbbi kollégium igen sokszor csak a faberek, vagy a centonariusok mellett létezhetett.

A harmadik egyesület tagjai tehát a *dendrophorok*, a fával dolgozók voltak.

Nagy Tibor,¹⁸ amikor előadja, hogy a favágók, fakereskedők és szállítók tartozhattak soraikba, kiemeli, hogy a többi kollégiummal szemben ennél a társulásnál nem a mindennapi életben űzött foglalkozás a lényeges, hanem egy hivatalos, névszerint a Magna Mater-Attis-kultuszban vállalt tevékenység. A szerző szerint első ízben Rómában Claudius idejében történhetett a phrygiai istenségek megreformált márciusi ünnepi ciklusában, hogy a faki-térmelők és szállítók a dendrophoria szerepéhez jutottak. Ettől kezdve a *collegium dendrophorum* jelenléte a tartományokban is elválaszthatatlan a Kybele-Attis-kultusztól. (Az ünnepek március 22-én voltak. A Magna Mater szentelt ligetéből kivágott violával, bársony szalagokkal feldíszített, phrygiai hángszerekkel teleaggatott tölgyfát (*δενδροπνιδυς*) hordoztak körül ekkor a dendrophori a körmenetben.

Az iparos kollégiumok kérdésének tisztázását egyrészt megkönnyíti, másrészt megnehezíti az a tény, hogy a fabri és a centonarii, sőt valószínűleg a dendrophorii is Hadrianus idején közös egyesületbe tömörültek.¹⁹

Megkönnyíti tehát annyiban, hogy a különválás után hogyan lehetett olyan egyén is tagja bármilyen kollégiumnak, aki szigorúan véve nem lehetett volna oda bevenni.

Másrészt megnehezíti a tisztánlátást annyiban, hogy meg kell keresnünk azokat az okokat, amelyek lehetővé tették a közös egyesületnek, — amelynek egyik célja a tűzoltás elvégzése volt — a második század közepe után történő szétválását. Ezeket az okokat a taglétszám megnövekedésén kívül a kollégiumok tagjainak abban az önkezdeményezésre történt elhatározásában kell keresnünk, amely a szakmák szerinti egyesülés, s ezen belül az önkormányzat és az érdekvédelem követelményében jelentkezett.

¹⁷ Nagy Lajos, Arch. Értesítő. 50. 1937. 93. oldal.

¹⁸ Nagy Tibor: Vallási élet Aquincumban. Bp. tört. I. 2. 1942. 457. old.

¹⁹ Nagy L., 16 alatti id. m. 560. oldal.

A kormányzat ebbe a reformba beleegyezett, és később az iparosok helyéhez és szakmához kötöttsége tekintetében ezt a reformot saját érdekében fel is használta.

A szétválás után a fabri kollégiuma egy prefektusnak volt alárendelve, aki valószínűleg a helyi magas rangú római polgárok közül került ki, és megtörtént az is, hogy ezt a prefektust egyúttal patronusnak is megválasztotta kollégium tagsága. A prefektus a katonás rendet és fegyelmességét biztosította, és mind a tűzoltásnál, mind pedig egyéb ünnepélyes alkalmakkor a tűzoltó csapatot vezényelte.

A prefektus mellett a magisterek vezették a kollégium gazdasági ügyeit. A magistereket a kollégium tagjai saját soraikból választották.

Ehhez hasonló lehetett a centonariusok vezetősége is. A centonariusok egyik vezetője jóval a tűzoltóegyesület szétválása után, 210-ben emelt Sedatus-nak oltárkövet, amiről arra lehet következtetni, hogy a centonariusok még mindig a tűzoltás címén kaptak engedélyt a társulásra (Sedatus a tűzben megnyilatkozó isteni erő, és annak lecsendesítője, ura volt, s ezért fordultak a tűzoltók bizalommal ehhez az istenséghez.

A kollégium széleskörű tevékenységét bizonyítja az is, hogy a kiszolgált katonák is szívesen léptek be ezekbe a tűzoltó egyesületekbe, mert a kollégiumok rendszerint temetkezési (biztosító) pénztárakat is tartottak fenn. A kollégium tagjai lehettek kivételesen a rabszolgák is, de csak a férfiak.

A collegium fabrum et centonariorum működési idejével kapcsolatosan tehát megállapíthatjuk, hogy az első század végétől, vagy a második század elejétől, azaz már Traianus uralmától működött Aquincum területén egészen a II. század közepéig. Ez alatt a félszázad alatt a tagjainak nyújtott segítségen és egyéb szolgáltatásokon kívül, az államtól és a várostól ráhárított közszolgáltatás címén egyedül gondoskodott Aquincum polgárvárosának és estleg táborvárosának tűzbiztonságáról. (A collegium különválásáról lásd bővebben Szilágyi János: Aquincum c. és más munkáit.) A kollégium egyes különítményei különböző városrészekben voltak elhelyezve, s ezen kívül az aquincumi tűzoltóság a város közigazgatási körzetébe tartozó más helységekben is állított fel tűzoltó egységeket, s így Ulcisia castraban, a mai Szentendrén is. Ennek az utóbbi különítménynek a neve: Coll(egium) fabr(um) et cent(onari)orum Aq(uincensium) consistens(ium) Ulcisis castris. A második század közepétől az ulcisiai tűzoltóságra vonatkozó adatokat, feliratokat már nem ismerünk, az aquincumi kollégiumok emlékei viszont a II. század közepéig nyomon követhetők. A tűzoltóság azonban valószínűleg fennállott a város pusztulásáig.

Az iparosok kollégiumai annyiban különböztek az Augustales kollégiumtól, hogy míg utóbbiban egyenlő státusú emberek szabad önkormányzata valósult meg, addig az iparosok vegyes státusára tekintettel (mivel még rabszolga is lehetett köztük) a város tanácsa az iparos-kollégiumokat egy római polgár prefektusnak rendelte alá. Ezt a rendelkezést más helyeken, így pl. Dáciában nem találjuk meg, bár a kollégiumok patrónusai mindenütt római polgárok voltak, s így a hivatalos irányzat elgondolásait a patronusok is érvényesíthették.

Az aquincumi iparos-kollégiumok magánjogi szempontból azért bírnak jelentőséggel, mert elsősorban a magánjogi cél, és pedig a temetkezési segély biztosítása vezette az iparosokat a kollégiumba való tömörülésre, és az sem

lehetetlen, hogy a tűzoltás feladatainak ellátásáért a várostól kaptak bizonyos szolgáltatásokat. (Dáciában pl. színházi ülőhelyet biztosított a város a hasonló kollégiumoknak ingyenesen.)

3. A temetkezési egyesületek (collegia funeraticia)

Aquincumnak azok a társadalmi rétegei, amelyek sem az augustales, sem az iparosok kollégiumának nem lehettek tagjaivá, egyetlen társulási lehetőségül a collegia funeraticiában való egyesülést választhatták.

A szabadok között legszegényebb és származási tekintetben a legalul álló rétegnek nem lehetett más címen kollégiumokat szerveznie, csak azon, hogy halottaik tisztességes eltemetetését és emlékeik kegyeletes ápolását a kollégium pénztárából biztosítani tudják.

Nagyon találóan jegyzi meg Alföldi András, hogy „... ezek az emberek — bármily furcsának tűnik ez fel mai szemmel — politikai és társadalmi érvényesülési vágyaikat a sírok és az elmúlással kapcsolatos dolgok körül élték ki.”²⁰

Csak a temetkezési egyesületek adtak arra módot, hogy Aquincum legszegényebb rétegei, az előkelő és gazdag polgárokhoz hasonlóan, címeiket viselhessenek, velük összeköttetésbe kerülhessenek, gyűléseken felszólalhasanak, és általában a politikai-társadalmi életben résztvehessenek.

Az a mód, ahogyan a collegia funeraticia tagjai ezt a társadalmi életet élték, abban a pillanatban érthetővé válik, ha a rómaiaknak a halottkultusszal kapcsolatos elgondolásait megvizsgáljuk.

A rómaiak számára — mint ahogy más ókori népek számára is — a sír nem csak a túlvilági életre való készülődés kellékét jelentette, hanem sokkal inkább azt a vágyat, hogy az élők előtt a halott tetteinek és dicsőségének az emléke sokáig megmaradjon, s ez nemcsak a társadalom nagyjainak, hanem az egyszerű kisembernek is legfőbb óhaja volt.

Augusztus császár hatalmas mauzoleuma előtt két remekművű ércoszlop hirdette dicsőségének legszebb pillanatait, s a kisemberek is arra törekedtek, hogy címeik, tetteik és gazdagságuk — hozzájuk mérten nagyon is nagy-szabású — halotti emlékművön maradjanak fenn az utókor számára.

Ezt a nagyozolást és túlzott halotti pompát gúnyolja ki Petronius akkor, amikor Trimalchioja szájába, — egy lakoma alkalmával, kőfaragó barátjához fordulva, — a következő szavakat adja: „... mit is tudnál mondani arról, kedves komám, hogy készíted-e a síremlékemet, ahogyan meghagytam néked? Nagyon kérlek, hogy a szobrom mellé egy kis kutyácskát is tégy, meg koszorúkat és jószagú kenőcsös flaskókat, és faragjad ki Petraités (híres gladiátor) minden viadalát, hogy ez osztályrészemül jusson, és hogy művészeted érdeméből halálom után is élő maradjak. Azután (gondoskodj róla), hogy száz lábnyi hosszú legyen a sírkertem az útmenti homlokzata felől, kétszáz lábnyi mélységben. Mert minden fajta gyümölcsöt kívánok a hamvaim körül, és szőlőtőkékét bőségesen. Nagyon visszás dolog ugyanis, hogy az élőknek díszes, jól ápoltság legyen a háza, azt a lakóhelyet meg elhanyagoljuk, ahol huzamosabban kell tartózkodnunk. S még mindenekelőtt azt akarom ráíratni, hogy ez a síremlék nem száll az örökösökre. Különben gondom lesz arra is,

²⁰ Alföldi, id. m. 291. oldal.

hogy holtomban sem bánhassanak el velem. Egyik szabadosomat megteszem sírom faréneki, nehogy bemocskolják ezt az emléket. Azután arra is kérek, hogy faragj ki hajókat is rajta, amint duzzadt vitorlával szelik a habokat... meg engemet is örökíts meg, amint emelvényen ülök biborszegélyű tógában, öt aranygyűrűvel az ujjaimon, és amint erszéyből pénzt szórok ki a nagy nyilvánosság előtt; mert hát tudod, hogy megvendégelés fejében két dénárt adtam mindenkinek (a városban), még heverő pamlagokat is oda lehetne tenned, ha jönnek találod, és az egész városi népet, amint kellemesen elszórakozik. Jobb oldaladra pedig helyezd az én Fortunatam szobrát, galambbal a kezében, meg ölebet is vezessen pórázon. Na meg a kedvenc apródomat, meg jókora amforákat, de jól begipszelve, hogy a bor ki ne folyjon belőlük! Még egy törött urnát is véssél ki, amint egy fiú sír fölötté. Az emlék közepén legyen egy napóra, hogy aki megnézi rajta, hogy hány az óra, akarva nem akarva is a nevemet olvassa. Gondold meg alaposan, hogy elég jó lesz-e rá a következő sírfelirat: Gaius Pompeius Trimalchio Maecenatianus nyugszik itt. *A servir Augustalis állását távollétében szavazták meg neki.* Mikor Rómában akármelyik decuriába felvették volna, mégsem akart (oda elmenni). Kötelességteljesítő ember volt, derék és hűséges. Kicsiben kezdte, és 30 millió sestertiust hagyott hátra... Isten veled, neked is jól menjen a dolgod!"²¹

A temetkezési egyesületek sokszor egész kőfaragó műhelyeket foglalkoztattak, és mindenben gondostak arról, hogy a tagok temetése szép és látványos legyen.

Szilágyi János német, majd magyar nyelvű monográfiája gondos rekonstrukcióban állítja elének Aquincum lakóinak életkörülményeit, azt a néhez gazdasági helyzetet, amelyből a kollégiumok jelentették bizonyos mértékig az egyik kivezető utat. A kisembereknek igen nagy gondot okozott hallottaik tisztességes eltemetése, amely tetemes összeget jelentett.²²

A CIL. III. 14347 (of. 11092) sz. csonka felirat, a kollégák közös adakozásáról beszél, s ez már a kollégium kezdetének tekinthető. Egy síremlék arról tanúskodik, hogy az Aquincumban telepedett kölni (Colonia Agrippina) polgárok csak közadakozásból tudták eltemetni egyik leányhalottjukat (Ad hoc sepulc (h) rum contuler (unt) cives Agri (p)pinens(es) (denarios) LXXII.

72 dénárt gyűjtöttek össze erre a célra, de az eltemetés költségei valószínűleg ezt az összeget is meghaladták. A sírban 10 db cserépkorsót, 9 kis üvegedényt, 3 agyagmécset, 2 hajtút találtak. Ezen kívül a mészke táblya is pénzbe került, amit a sírra állítottak, s a temetési menet tagjainak az összeg 1/6 részét ki kellett osztani.²³

A kölni polgárok tehát még nem voltak kollégiumba tömörülve, de a közös adakozás egymás segítésére már hasonlít a kollégiumok későbbi gyakorlatához.

Érthető tehát, ha örömmel léptek be a kisemberek a temetkezési egyesületekbe, hogy a végtisztességadás anyagi gondjától megszabaduljanak, és itt egész életükön keresztül gyűjtögették a síremlék, a halotti tor, a tisztas temetési menet és az egyéb kegyeleti tárgyak (szerszámok, edények stb.) költségeit.

²¹ Petronius, sat. 71. (idézi Alföldi: id. m. 292. oldal).

²² Szilágyi J.: Aquincum. Bp. 1956. Akadémiai Kiadó, 109. oldal.

²³ Szilágyi, id. m. 109. oldal.

A kollégiumok a dolgozó rétegek előtt, mint jótékony társulatok szerepeltek, belépési és tagsági díjakat szedtek tagjaiktól, viszont ezeken kívül a patronusok ajándékai is jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a temetkezési segélyek osztogatásának, illetőleg a sírkő állításoknak, valamint a gyakori közös lakomáknak a költségeit fedezni tudják.

(„A kollégiumok adta temetkezési segély: 300 sestertius = 75 dénár — a szokásos ajándékösszeg — volt. Julius Cesar is fejenként ugyanennyit hagyott végrendeletében a plebs, a köznép tagjainak.” — írja Szilágyi János.

A kollégium kéthetenként tartott közös lakomáin minden tag megjelent, hiszen „... a fürdést kenőcsöléssel együtt és némely más kellemetességet is ingyen, illetőleg kedvezményesen kapták. Az „estély” vidámságai közepette azonban mindig talált alkalmat a vezetőség hivatalos vallási áldozat bemutatására, a császár és magasabb rangú személyiségek dicséretére stb.”)²⁴

A collegia funeraticia nemcsak férfiakat, hanem nőket is felvett tagjai közé, sőt rabszolgákat is. Ezeknek a testületeknek már nem kellett külön-külön császári megerősítést kérni megalakulásukhoz, hanem egy általános érvényű császári rendelet lehetővé tette azok létrejöttét.

Ez a kedvezmény azonban — véleményünk szerint — nem jelentette azt, hogy bármely egyesület önkényesen, a városi önkormányzat tudta nélkül is kimondhatta megalakulását, mert a város vezetőségének feltétlenül tudnia kellett a kollégium létezéséről. Csak a császár adhatott engedélyt collegium létesítésére. A hivatásos kormányzat azáltal is korlátozni kívánta a kollégiumok politikai tevékenységét, hogy a lakomákon és a vallásos szertartásokon kívül havonta csak egyszer gyűlhettek össze a kollégium tagjai, és egy embernek csak egy ilyen testületben volt szabad tagként résztvennie. Temetkezési segélyt egyébként nem csak a collegia funeraticia adott tagjainak, hanem az iparosok kollégiumai, a collegium negotiantium, a collegium scaenorum, sőt a kultikus kollégiumok is.

A Corpus Inscriptionum Latinarumból közöl Szilágyi János egy feliratot, amelyből arra is következtethetünk, hogy azok a kollégiumok is állítottak síremléket tagjaiknak, vagy legalább is azok közül egynek-egynek, akik nem vállalkoztak eredetileg a temetési segély nyújtására.

A CIL. III. 10. 511. sz. sírfelirat kiegészítve következőképpen szól: „D/is/ M/anibus/ Ti/berius/ Cl/audius/ Dasi/us vet/eranus/ le/g/ionis/ ad /iutricis/ h/ic/ s/itus/ e/st/ vixit an/nis/ ... Cl/audia/ Irene liber/t/a nomine colleg/ii/ Cereris patrono pietissimo et sibi f/aciendum/ c/uravit/.”

(„A halotti istenségeknél ... Ti/berius/ Cl/audius/ Dasius, a /II./ segítő légio kiszolgált katonája (?) nyugszik itt, élt ... évet, Cl/audia/ Irene, az ő felszabadított rabszolgája, Ceres /istennő/ hívei/ társulatának a nevében, a leggyöngédebb patronusnak és saját magának készítette a /síremléket/.”)

A felirat szövegében szereplő „Ceres társulatának a nevében” kitétel arra enged következtetni, hogy a kollégium is hozzájárult a síremlék felállításához. (A feliratot egyébként a misztérium vallások egyik legkorábbi emlékének tartják Aquincum maradványai között.)

A császárkultusz is néhány esetben összefonódott a temetkezési segélyezéssel.

A collegium Victoriae Augustae (a császár győzelmében hívők egyesülete) nemcsak Aquincumban, hanem Dáciában is működött. A collegium aquin-

²⁴ Szilágyi, id. m. 37. oldal.

cumi létezéséről egy építési felirat (CIL. IV. t. 3.) tanúskodik, amelyből meg tudhatjuk, hogy a collegium a Victōriae élén prefektus állott, és a curátori tisztségek említése arra enged következtetni, hogy a kollégiumnak vagyona és rendes kollégiumi szervezete is volt. A kollégium nagy taglétszámát bizonyítja, hogy 6 decurióra oszlott, amelynek egy-egy decurió volt a vezetője.²⁵ A CIL III. 1365. sz. feliratról meg tudhatjuk azt is, hogy Dáciában is volt hasonló szervezet, melynek helyéül Dévát jelölte meg a feliratban: Victōriae Aug. et Genio collegi ei/i/us M. Cocceius Lucius lapi/ /darius/ dd.

Aquincum népének gazdasági helyzetét, halott-kultuszát és temetkezési egyesületeit megismerve képet alkothatunk magunknak a Római Birodalom más területeinek hasonló problémáiról is.

Lehet, hogy a helyi adottságok néhol könnyítették a tisztességes eltemetés anyagi gondjain, de mindenütt feltételezhetjük, hogy működtek ilyen kollégiumok.

4. A katonák kollégiumai

A katonai fegyelem és maga a katonai szervezet ellentétben áll azzal a lehetőséggel, hogy a légiókon vagy auxiliákon belül a katonáknak bármilyen egyesületbe történő tömörülését a köztársasági vagy a császári kormányzat megengedte volna.

A veteránok kollégiumi tagsága, sőt önálló kollégiuma is megengedett dolog volt — amint azt számtalan aquincumi és más példa is bizonyítja — de az az engedékenység, amelyet Septimius Severus császár tanúsított ebben a tekintetben, felettébb meglepő, mind a történészek, mind a jogászok előtt.

A császár-kultuszban, a városi és gazdasági életben, a veteránok kollégiumai nagy szerepet játszottak, amelyek a második század derekától kezdve eltűntek ugyan, de a Duna melletti provinciákban egészen a III. század közepéig megtalálhatjuk nyomaikat.²⁶

A veteránusok közül kikerült különböző magistratusok feliratos emlékeit Savariában (CIL, III. 419, 1192, 4183), Aquincumban (CIL. III. 1052), Sarmisegethusában (CIL. III. 1126, 1485), Brigetioiban (CIL. III. 4298), Napocában (CIL. III. 7557, 15827) és más városokban is megtalálhatjuk, amelyek a veteránusok megbecsülését és tiszteletét tanúsítják.²⁷

A CIL III. 3569 és 10519. sz. feliratok azt bizonyítják, hogy a veteránusok — valószínűleg a temetkezési segély elnyerése miatt — tagjai voltak a collegium fabrum et centonáriorumnak is, sőt az egyik sírkövön a collegium veteránorum rövidített jelzése is megtalálható.²⁸

A veteránusok bekerültek a culticus (CIL. III. 1054, 10994 stb.) az iparos (CIL. III. 354, 1189, 10519) kollégiumokba, sőt olyan ácskollégium létezéséről is maradt fenn emlékün, amelynek tagjai kizárólag veteránusok voltak.²⁹

Az a reform, amelyet Septimius Severus a III. század elején vezetett be, amellyel, hogy a katonák számára biztosította a törvényes házasságkötés jo-

²⁵ Kuzsinszky: Budapest régiségei 8. sz. 1904. 166. oldal.

²⁶ E. M. Staerman: A dunai római hadsereg etnikai és társadalmi összetétele. Szovjet régészet. III. 1952. 9. oldal.

²⁷ Staerman, id. m. 10. oldal.

²⁸ Kuzsinszky: Aquincum-Ausgrabungen... Aquincumi Múzeum 401. sz. 194. oldal.

²⁹ Staerman, id. m. 10. oldal.

gát, és hogy az összes légió helyzetét a pretoriánus gárdáéval tette azonosá³⁰ megmutatkozott a katonáknak a collegiumokhoz való viszonyában is.

Septimius Severus előtt a tényleges szolgálatban álló katonáknak sem a polgárok egyesületeiben nem volt szabad résztvenniük, sem pedig önálló testületekben nem volt szabad tömörülniük semmiféle címen. Ezzel szemben a CIL. III. 10994. sz. feliratból kitűnik, hogy Brigetio környékén valamelyik faluban Jupiter tisztelőinek kollégiumában két katona foglalt helyet, és egy 227-ből származó 7437 számú feliratban, amely Bacchus Nicopolis környéki kollégiumának névsorát tartalmazza, szintén van néhány katona és veteránus.³¹

Ennél a jelenségnél azonban még nagyobb figyelmet érdemel az, hogy az említett reform után a tényleges szolgálatban levő katonáknak a *hadse-
regen belül is* lehetőségük nyílt „takarékosági” és segélyező egyesületek alapítására.

Ezek a kollégiumok a császárkultusz ápolása mellett rendfokozatuk szerinti csoportosulásokban rendszeresen szedték a tagdíjakat és tagjaikat különböző alkalmakkor segélyben részesítették.

A CIL. III. 3524 és 10435. sz. feliratok a katona kollégiumok aquincumi létezéséről is tanúskodnak, mégis egy egészen ép feliratot veszünk vizsgálat tárgyává, amelynek tanúságai a jog szempontjából különösen jelentősek:

Pro felicitate et inco-
lunitate /m/ saeculi do-
minorum n/stro-
rum/ Aug/ustorum/
L/ucii/ Sep/timii/ Severi Pii Pertinacis
5. Aug/usti/ et/ M/arci/ Aureli/i/ Antonini
Aug/usti/ Part/hici/, Brit/annici/, Germ/anici/
Max/imi/ Aug/usti/ et Juliae Aug/ustae/
matri/s/ Aug/usti/ n/ostris/ et castr/orum/
et senatus et patriae
10. Antonini Aug/usti/ nostri invicti.
Cor/nicines/ leg/ionis/ III. Augiustae/ p/iae/
v/indicis/.

A felirat elején szereplő ezen dedikációból meg lehet állapítani, hogy a kollégium Septimius Severus császár alatt keletkezett, és hogy a cornicines legionis legionis kollégiumának (azaz pontosabban a légió kürtös altisztjeinek) feliratos emlékével állunk szemben.

A dedikáció után a kollégium tagjainak nevei sorakoznak két oszlopban 35 tag feltüntetésével.

A felirat különösen érdekes része, amely a kollégium alapszabályát is képezte, a következő:

„Scammari n/omine/ dabunt col/legae/ qui fac/ti/ fu-
ner/int/ denarios DCCL. Si qui d/e/ col/egis/ tram/a-
re/ proficiscetur/ cum pr/omotus/ s/it/, acc/ipiet/
viat/icum/ pro/cessus/ m/iles/ denarios CC, eq/ues
a/utem/ denarios S.

³⁰ N. A. Maskin: Az ókori Róma története. Bp. 1951. 107. oldal.

³¹ Staerman, id. m. 13. oldal.

Item vet/e/ranis anularium nom/ine/ denarii D.

Item, si qui ex coll/egio/ amplo grad/u/ prof/icisceretur/, accip/iet/ denarios D.

Item, si qui obitum naturae red/diderit/, accipist her/es/ ips/ius/ sive proc/urator/ denarios D.

Item, quod abom/inamur/, si q/ui/ locu/m/ su/um/ amis/erit/ accipiet denarios CCL.

/I/t/e/m/, qui arc/a/ solut/i/ sunt et si quis de tironib/us/ ab hac die satis arcae fec/erit/, accipiet quitquit debet/ur/.

Lex fact/a/ /ante diem/ XI. /Kal/endas/ Sep/embres/ /Plautiano/ II et Geta II co/n/s/ulibus/. /G/e/mi/in/us/s. Antonius.

Filinus Marcus.³²

A katonakollégiumnak ebből a szabályzatából megtudjuk, hogy a katonák különböző célokra gyűjtögettek össze jövedelmükből azt az összeget, amely azután a kollégium vagyonát képezte. Ha valaki a kollegák közül akár áthelyezés, akár más fontos okból kifolyólag a tengeren át útra kelt, az úti-költség kiegészítése céljára, ha lovas katona volt, 500 dénárt, ha pedig miles volt, akkor 200 dénárt kapott. Azok a katonák, akik veteránokká váltak, „anularium” címen 500 dénárt kaptak a kollégiumtól, ha pedig valakit a tagok közül előléptettek (valószínűleg a felszerelés bevásárlásának megkönnyítése céljából) 500 dénárral jutalmazták.

A katona kollégiumoknak a temetkezési segélyre vonatkozó ténykedését is bizonyítja ez a felirat, amennyiben ha valaki meghalt, az ő örököse 500 dénárhoz jutott, mérlegelés és a prokurátor döntése nélkül, — amelyet minden bizonnyal az eltemetetés anyagi gondjainak megkönnyítésére juttatott a kollégium.

Az alapszabályzat még arról az egészen modern intézménynek számító juttatásról is megemlékezik, amelyet tagjai abban az esetben kaptak, ha állásukat elvesztették, 250 dénár erejéig.

A Lambaesisben állomásozó katonakollégiumhoz hasonlóan más területeken is megtalálhatóak ezen testület nyomai, amelyeknek működése minden bizonnyal az előbb említett kollégiuméhoz volt hasonló.

A katonaság különleges szerepét mutatja tehát ez a körülmény, és feltételezhető, hogy a hadsereg a III. századi eseményekben már nemcsak mint fegyveres erő játszott szerepet, hanem mint a szabad kisbirtokosok, vele kapcsolatban álló, rétegeinek képviselője is. A szabad kisbirtokosoknak — és a provinciákban, így a Duna melletti tartományokban is, még ezek igen sokan voltak, — érdekében állott olyan erős központi hatalom, amit a császárság biztosított, s amely határt tudott szabni a nagybirtokosok túlkapásainak.

A katonakollégiumok kialakulásával kapcsolatosan megállapíthatjuk tehát, hogy rendelkeztek a „jogi személy ismertető jegyeivel”, sok irányú tevékenységet folytattak, melyek között a temetkezési segély és más jelentős támogatások szerepeltek.

³² Buday Á.: Római felirattan. Kolozsvár, 1914. 108. oldal.

A kilépés esetére szóló támogatás ténye két gondolatot ébreszt a katonai kollégiumokkal kapcsolatban:

a) a kilépő tagok — s általában a tagok — figyelemmel kísérhették a kollégium vagyoni viszonyait, s egy kicsit sajátjuknak is tekintették a közös vagyont. Ezért születhetett meg a veteránna válás esetére az „anularium”, ezért kapott a magasabb rangúak közé lépő tag 500 dénárt és a véglegesen kilépő tag 250 dénárt;

b) ugyanakkor azonban nem a saját befizetésének összegét kapta vissza, tehát a katonai kollégium vagyona is a tagok vagyónától független tulajdon, „a jogi személy” tulajdona!

5. A rabszolgakollégiumok

A rabszolgakollégiumok kialakulásával kapcsolatban a császárkorból vannak a légerső adataink.

A köztársaság végén már nagy gondot okozott a római uralkodó osztálynak a rabszolgák szolgasorsban tartásának ideológiai alátámasztása.

A rabszolgákkal történő bánásmód nagymértékben megváltozott, a gazdasági életben a rabszolgák peculiumát növekedni hagyták, és a szabadonbocsátások száma is emelkedni kezdett.³³

A nagy magán- és császári gazdaságok rabszolga tömegeinek a szervezési formáját Augustus találta meg, aki a Lares kultuszt saját géniuszának kultuszával összekapcsolva újította fel, éspedig a familián belül keletkezett rabszolgakollégiumok keretében.

Különösen sok rabszolgakollégium volt a császár rabszolgáinak körében, amelyekről a császárság fennállásának egész korszakából vannak feliratos emlékeink.³⁴

A magánosok tulajdonában álló rabszolgák kollégiumairól főleg az I. századból származó feliratok tanúskodnak.

A rabszolgakollégiumok a foglalkozási és vallási megoszlás szerint alakultak, de tudunk olyan temetkezési pénztárak működéséről is, amelyek rabszolgák voltak a tagjai.

Tacitus (Ann., 73.) közlése szerint a cultores Augusti valamennyi házban megalakult, s habár a rabszolgák részvétele az istenek vagy a császár tiszteletében ellentétben is állt a régi familia szigorú elveivel, Augustus újításával nem volt érdemes ellenszegülni, és így a rabszolga és a szabadonbocsátott menedéket és védelmet talált a császár képénél.³⁵ (Tac. Ann. IV., 36. Seneca, de clem. I. 18.).

³³ Lásd bővebben: Pólay Elemér: A római jogrendszer tagozódásának kérdése. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged. 1957. Pólay szerint a rabszolgák tömörülési, egyesületalkotási joga azzal magyarázható, hogy Caesar halála után a megölt államférfi tiszteletére alakult kultikus kollégiumoktól aligha merték eltítani rabszolgáikat azok a rabszolgatartók, akiknek Caesar megöletésében részük volt. Ezzel magukra vonták volna a kollégium figyelmét, és a bosszútól való félelmükben engedtek szolgáltnak ennyi szabadságot. Vö. Pólay: Az eladói köllékszavatosság a preklasszikus római jogban. Acta Universitatis Szegediensis. 1964. 47–48. oldal.

³⁴ E. M. Staerman: A rabszolgakollégiumok és a familiák a császárság korában. Szovjet régészet. IV. 1953. 20. oldal.

³⁵ Staerman, id. m. 21. oldal.

A rabszolgatartó uralkodóosztály számára végeredményben ez a reform nem is volt előnytelen, hiszen sikerült a rabszolgák sorait megosztani, és a kollégiumokban olyan dolgokban érdekeltté tenni, amelyek elvonták őket a veszedelmes gondolatoktól.

A rabszolgák ezekben a kollégiumokban — más kollégiumokhoz hasonlóan — tisztségeket viseltek, s a házi kollégiumokban kiosztható tisztségekre fényt derít a következő felirat, amely arról tanúskodik, hogy egy Panclis nevű fiatal rabszolga — valószínűleg ura jóvoltából — hány tisztségnek volt a hordozója:

„Panclis sub /iculatii/ aed /ilis/ et ex d/creto/ d/curiorum/ pro mag /istro/ i/ure/ d/icundo/ ossa hic sita sunt. In sua aed/ilitate/ dec/urio/ lectus est et ei aes a familia conlat um est. In mag/isterio/ mortuus est annorum natu XX.” (CIL. VI. 9289.)

Érdekes megfigyelni, hogy a szabadonbocsátottak megmaradtak a családi kollégiumokban, és ezáltal a patronus és a libertus között fennmaradt egy olyan kapcsolat, amely nem volt lényegtelen az uralkodóosztály számára. A libertusok kötelességei oly nagy terjedelműek és előnyösek voltak a patronusok számára, hogy érdekükben állott ezt a meggazdagodott réteget magukhoz kapcsolniuk. A szokás és a jog szabályozása oda vezetett, hogy a szabadon bocsátottak elidegeníthetetlen alkotórészként maradtak bent a családi kollégiumokban.

A rabszolgakollégiumokkal kapcsolatosan tűnik ki a legjobban, hogy a rómaiak a császárkorban már, ha nem is tettek kifejezetten különbséget a „jogi személy” és az egyéb egyesületek között, ezt a különbséget mindenestre megéreztek.

A rabszolgakollégiumok attól függetlenül, hogy ugyanazon elvek szerint épülhettek fel, mint a többi hasonló egyesületek, nem tekinthetők jogi személynek, s nem ismerte el ezeket hivatalos egyesületnek (collegium licitum) a törvény sem. Justinianus kodifikációja nem emlékezik meg ezekről a kollégiumokról, s létezésükről csak a fennmaradt feliratok tudósítanak bennünket.

Tehát a rabszolgakollégiumok *nem tekinthetők „jogi személyeknek”* habár rendelkeznek is a „jogi személy” néhány ismertető jegyével (engedély, szervezet, gyülekezési szabadság) s ezzel a kérdéssel kapcsolatban úgy véljük, hogy *a rabszolgák jogképességének a hiánya ad számunkra magyarázatot.*

Az a társadalmi rend, mely a rabszolgák helyzetére vonatkozóan számos új szabályt alkotott a fejlődés során, s melyek között igen sok olyan rendelkezést is találunk, melyek a rabszolgák javára szolgáltak (cselekvőképesség, külön vagyon, tilalmak a rabszolga megölésére vonatkozóan) két alapvető jogot vontak meg következetesen a rabszolgáktól; a politikai életben való részvétel jogát és a jogképességet.

A jogképtelen személyekből álló rabszolgakollégium pedig — véleményünk szerint — szintén nem kaphatott jogképességet, s így nem tekinthetjük „jogi személynek” sem.

III, Az aquincumi kollegiumok jogi szerkezete

1. Az aquincumi kollegiumok szervezete

A kollegiumok szervezete működésük idején alapszabályban nyert szabályozást. Ez az alapszabály minden bizonnyal meghatározta a kollegium tisztségviselőinek szerepkörét, és szabályozhatta a harmadik személyekkel történő ügyletkötés módját is. Pannoniában a kollegiumok szervezetét szabályozó statutumot nem találunk, azonban a feliratok igen sok tisztségviselő nevét és szerepkörét megőrizték számunkra. A kollegiumi tagok hozzátartozói a sírkövek felállításakor megjeleltek hallottaiknak a kollegiumban betöltött szerepét is, de szokásos volt a különböző emlékkövek, fogadalmi oltárok felállításánál is az, hogy a kollegiumban viselt tisztséget nevük mellett feltüntessék.

A kollegiumok szervezetét az irodalom még nem rekonstruálta megfelelően, s így a pannoni feliratos emlékek alapján az alábbiakban kíséreljük meg a kollegiumok szervezetének felvázolását. A kollegiumokban betöltött legmagasabb tisztség a patronus tisztsége. Patronusnak mindig egy-egy vagyonos, tekintélyes és előkelő rangot, esetleg hivatalt viselő férfit választottak. A vallási kultuszok ápolására alakult kollegiumok általában nem választottak patronusokat, s ennek magyarázata az lehet, hogy a tisztán vallási kollegiumok patronusuként azt az istenséget tisztelték, akinek tiszteletére a kollegium működését kifejtette.

A jogilag legjelentősebb tisztséget a magisterek töltötték be. Feladataik között szerepel az istenség kultuszának ápolása, annak szolgálata, a lakomák rendezése és a kollegium ügyeinek általános intézése, melyek közé a legkülönbözőbb jogügyletek megkötése is odatartozott.

A kollegium vagyonkezelését a quaestorok végezték. E tisztség ellátása főként a tagdíjak összegyűjtésében, és a kollegium pénzben meglévő vagyonának őrzésében, esetleges kezelésében állott.

A Kollegium legfontosabb határozatait a két magister, a két quaestor, a decuriok és a principales együttes ülése hozta meg. A CIL III. 1092. és 1210 számú feliratában találkozunk a „decurione et principales” kifejezéssel, s ebből állapítható meg, hogy a kollegium vezetősége néhány bizottsági taggal bővült.

Azokban a városokban, s így Aquincumban is, ahol a kollegiumokba tömörülő személyek száma nagy volt, a kollegiumok kisebb egyesületeket hoztak létre. Ezek a kis egyesületek saját hatáskörükben hozták meg határozataikat, azonban felvonulásokkor és egyéb ünnepélyes alkalmakkor egy nagy közös kollegiumot alkottak.

Ezeken a felvonulásokon jutottak szerephez a kollegium vexilliferjei, akik zászlóhordozói tisztségükre igen büszkék lehettek.

Az aquincumi és pannoni kőfeliratok megemlítenek még egy exercitator elnevezésű tisztséget, melynek betöltője a gyakorlatokat vezethette, egy exactor elnevezésű tisztséget, amelynek ellátója a quaestoroknak segíthetett a tagsági díjak beszédésénél, megemlíti a scriba működését, aki a kollegiumi határozatokat foglalhatta írásba, és említést tesznek egy bisel-

larius elnevezésű kintüntető címről, amely a díszszék használatát engedélyezte a szerencsés kollégiumi tagnak.³⁶

A szomszédos tartományok köfeliratairól a következő tisztségek létezéséről győződhetünk meg: decurio, centenarius és principalis.

A kollégiumok szervezetével kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy jogi szempontból fenti tisztségviselők nem kerülhetnek egységes elbírálás alá. A kollégiumok igen sok tisztséget állítottak fel, azonban a határozathozatal szempontjából csupán a két magister, a két quaestor, a decuriones et principales jutottak jelentőséghez.

Aquincumban sajátos kollégiumi tisztséget jelentett a praefektus tisztsége, aki rendszerint a városi tanács tagja volt és előfordult az is, hogy megválasztották a kollégium patronusának. (CIL III 3438: I/ovi/ o/optimo/ m/aximo/ pro salute... /C/audius/ Pompeius Faustus dec/urio/ col/oniae/ Aquinci aedil/icius Irviral/is/ praef/ectus/ coll/egii/ fabr/um/ itemque patronus duxit coll/egium/ /s/upra/s/criptum/ in ambulativis /ante diem/ V Kal/endas/ Aug/ustas/...) ezek a praefektusok minden bizonnyal a tűzoltás katonás rendjének biztosítását voltak hivatva szolgálni.

2. A aquincumi kollégiumok „jogképességének” kérdése

Az aquincumi kollégiumok jelentős vagyonnal rendelkeztek. Ennek a vagyonnak megszerzésében szükséges volt a testületekre vonatkozó jogszabályok betartása. Mielőtt azonban ezt a kérdést megvizsgálánánk, be kívánjuk mutatni a kollégiumok vagyónának sokoldalúságát, melyből a jogügyletek változatos alkalmazására lehet következtetni.

Az augustalisok testülete *pénztárral* (arca) rendelkezett. Ugyanennek a testületnek *földje* és *székháza* is volt. A földet és székházat a kollégiumok rendszerint adományok útján szerezték meg. /Sc/h/ola coll/egii/ empta ex pecvn /ia/ /quam VI/vos dederat Q/uintus/ VLP/ius/ F/ELIX /p/raefectus/ cent/onariorum/ pater ad Rosalia a/nnua cel/ebranda/ itemque ad sspvk/h/c/ri tvtel/am/ a solo inpendio /eivs aed/ificata/ et collegio /data?/ imp/eratore/ Antonino /a/vg/usto/ III /et/ com/a/ zonte co/n/S/ulibus/.³⁷

A collegium fabrum et centonariorum tulajdonában egy híressé vált hangszer, *orgona* volt, melyet szintén ajándékképpen szereztek meg.

A temetkezési egyesületeknek székházuk, és számos *felszerelési tárgyak* volt, melyek a temetkezésekhez szükségesek voltak, valamint adat van arra vonatkozóan is, hogy egész kőfaragó műhelyeket foglalkoztattak. A havonként rendezett lakomákhoz minden bizonnyal konyhamestert, személyzetet kellett biztosítaniuk.

A katonák körében szokásos kollégiumiok pénztára olyan jelentős lehetett, hogy abból útiköltségkiegészítést, temetkezési segítyt és más segítyeket lehetett folyósítani.

A fenti kollégiumi vagyontárgyak sokrétősége arra hívja fel figyelmünket, hogy az aquincumi, de általában a pannoniai kollégiumok már fejlett jogi szabályozás alapján fejtették ki tevékenységüket. Ezeknek a testületek-

³⁶ Szilágyi J.: Magyarország tűzoltó vonatkozású emlékei a római korból. Bp. 1960. 7. old.

³⁷ Szilágyi: id. m. 58. old.

nek a vagyona a tagok vagyontól elkülönült vagyontömeg volt, s ennek következtében ezek a testületek — a többi kollégiumhoz hasonlóan — a magánszemélyek helyét töltötték be a vagyoni viszonyokban.

Florentinusnak a testületekre vonatkozó „personae vice fungitur” (D. 46. 1. 22.) kifejezése és Gaiusnak a „civitates eius privatorum loco habentur” (D. 50. 16. 16.) meghatározása nem minden előzmény nélkül került ugyanis elismerésre és alkalmazásra.

Novickij³⁸ hívja fel a figyelmet arra hogy a köztársasági jog ősi szakaszában a testületeknek még nem volt vagyoni korporációjuk. A testületek kezelésében levő vagyon a korporáció tagjainak közös tulajdona volt, s csupán a korporáció létezésének időszakában volt oszthatatlan.

Ebben az időszakban a korporáció még nem léphetett fel önállóan a polgári perben.

A korporáció számára a szükséges anyagi javakat és a működéshez szükséges helyiséget, eszközöket ekkor is egy-egy erre felhatalmazott személy szerezte meg, de a korporáció vagyona nem különült el annak vagyontól.³⁹ A kívülálló személyek, tehát, ha ügyletet kötöttek, pusztán a korporációt képviselő személlyel kerültek jogviszonyba, jogaikat rá ruházták át, és a kötelezettségeket illetően ellene léptek fel.

Az aquincumi kollégiumok működésének időszakában már alapszabályban tisztázott szervezet és ügyvitel, a testület tulajdonát képező vagyon, a testületet illető jogok és kötelezettségek és önálló magánjogi felelősség volt érvényben.

A kollégiumok vagyonszerzési képességét egyes jogszabályok (D. 40. 3. 1. és D. 40. 3. 2., s továbbá D. 10. 4. 7. 3.) oly módon alakították ki, hogy ez a „jogképesség” csak arra a területre terjed ki, amely a testület céljának megvalósításakor szükséges volt.

Ezek az adatok azért jelentősek, mert ilyen sokféle vagyontárgy tulajdonban tartása már csak fejlett jogi szabályozás vagy szokásjogi úton kialakult praxis alapján lehetséges. Erre tekintettel állapíthatjuk meg azt, hogy az aquincumi kollégiumok működésének időszakában — a principatus idején — a kollégiumok jogi szabályozása, illetve a joggyakorlat elérte klasszikus fckát, s a kollégium vagyona önálló, a tagok vagyontól különvált, vagyontömeg lett. A jogforrások között ebben a korban még ennek a fejlődésnek a rögzítését nem találjuk, a klasszikus kor végére azonban már a jogi rendezés is ennek a joggyakorlatnak megfelelően alakult.

Az aquincumi kollégiumok jogképességének kérdésével kapcsolatban tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a kollégiumok széleskörű tevékenysége, fejlődése és erősödése nagymértékben hozzájárult a római személyegyesülésekre vonatkozó jogi rendezés körültekintő megoldásához.

A római hódítás Pannoniában általában is termékenyítő hatást váltott ki. Míg Itáliában a hanyatlás jelei mutatkoztak mind a gazdasági életben, mind pedig a társadalom erkölcsi, jogi és egyéb kérdéseiben, addig Pannonia — a római fejlődés egészére is visszahatva — hatalmas fejlődési iramot megvalósítva, virágzó, fejlődő provinciává vált. A városi és kollégiumi élet a

³⁸ I. V. Novickij: Osznovü rimskava grazsdanszkava práva. Moszkva. 1956. 55. és k. l.

³⁹ I. V. Novickij—I. Sz. Peretyerszkij: Római magánjog. Budapest. 1951. 85. oldal.

principatus időszakában itt a legélénkebb, s míg Itáliában a személyegyesülések is elvesztik korábbi jelentőségüket, s egyre inkább a császári kormányzat eszközévé válnak, addig Pannoniában a testületi élet virágkorát éli, s a jogi szabályozás tekintetében is előre mutató fejlettségről tesz tanúbizonyságot.

2. A kollégiumok „cselekvőképességének” kérdése

A kollégiumok cselekvőképességét vizsgálva, a római jogirodalom — a források hiányos voltára tekintettel — nem tudott megnyugtató álláspontra helyezkedni. A testületeket minden szerző cselekvőképtelennek tartja, és egyesek a Digesták néhány helyére hivatkozva kifejtik, hogy a testületek helyett az alapszabályban megnevezett szervek (actores) jártak el a jogügyletek megkötésénél és a peres eljárásoknál.⁴⁰

Nem került tisztázásra azonban három igen jelentős kérdés.

1. A testületet képviselő személyek a saját nevükben kötötték meg az ügyleteket, vagy a testület nevében;

2. az ügyletből származó kötelezettség mely esetben terhelte a testületet, és mely esetben a testületet képviselő személyt;

3. a testületet képviselő személy felelősségre vonható-e és milyen módon, az alapszabállyal ellentétes vagy a testület céljaival ütköző jogügylettekkel kapcsolatban?

Az aquincumi kollégiumok gyakorlatát vizsgálva egy ugyanebben a korban Alburnus maiorban létezett temetkezési egyesület feloszlásáról szóló okiratban ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban fontos jelenséget figyelhetünk meg, mely a fenti kérdések megoldásához közelebb vezethet bennünket. (CIL. III. p. 924.)

Az okiratban található „et cautionem suam, in qua eis caverat, recepisset” kifejezés a következő megállapításokra vezethet:

1. A testület maga nem cselekvőképes, s mivel a magisterek voltak azok, akiknek cautiot kellett nyújtaniuk, így joggal feltételezhetjük, hogy a kollégium számára a szükséges jogokat és kötelezettségeket az ő cselekedeteik által szerezték meg. A magistereknek a kollégium összejövetelén be kellett számolniuk a működésük alatt végzett tevékenységről, s ennek indokát abban látjuk, hogy bár a magisterek saját nevükben kötötték meg az ügyleteket, mégis a kollégium számára szerezték jogokat és kötelezettségeket.

2. A magistereknek megválasztásuk után cautiot kellett nyújtaniuk arra vonatkozóan, hogy jogügyleteik megkötése esetén, ha a gyűlés azt nem hagyja jóvá, vagy a jogügylet egyébként is ellentétes az alapszabályban lefektetett céllal, legyen fedezet a követelés kielégítésére. Ez a cautio egy írásba foglalt kötelezettségvállalás volt, melyet a „recepisset” kitétel bizonyít, mivel csak írásba foglalt kötelezettségvállalást lehetett „visszakapni”, a szóbeli stipulatioval teremtett lekötést ugyanis nem visszakapni, hanem feloldani szokták. Így, ha egy szóbeli kötelezettségvállalásról lett volna szó az általunk vizsgált kollégiumnál, akkor a cautioval kapcsolatban nem a „recepisset” kifejezés szerepelne, hanem az acceptilatio” szóhasználat került volna az okirat szövegébe.

⁴⁰ Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Bp. 1960. 69. oldal.

A cautio formalitásait nem ismerjük ugyan pontosan, azonban a cautio kétféle formában volt megközelíthető a római jogban:

1. cautio discreta és
2. cautio indiscreta.

Ennek a kétféle cautionak igen változatos formáival találkozunk a római jog ismeretforrásaiban.

A cautio discreta egy absztrakt stipulatio volt, amelyben a követelés jogcíme nem szerepelt, és mind a jogviszonyban, mind pedig peres eljárás keretében egyaránt lehetett alkalmazni.⁴¹

A cautio indiscreta pedig egy olyan kötelezettségvállalás volt, amely a követelés jogcímét is tartalmazta.

A cautio indiscreta alkalmazását a következő főbb esetekben vizsgáltuk: cautio ratam rem dominum habiturum, iudicatum solvi, usufructuaria, damni infecti, de amplius non turbando, cautio örökbefogadás esetére, cautio cautio dotalis, cautio hagyomány biztosítására, cautio collectio bonorum esetén, satisfactio suspecti heredis, cauto a hagyaték átadásával kapcsolatban, cautio communio incidens esetén. A felsorolt cautioik közül bennünket különösen az utolsó eset érdekel, mivel ebben az esetben Paulus szerint a tulajdonostársak között az volt a szabály, hogy aki a közös célra költekezett arányos megtérítést követelhetett, s ugyanakkor a közös cél teljesítése közben okozott kárért felelősségre lehetett őt vonni. A D. 10. 3. 10. 2. helyén olyan cautioval találkozunk, mely szerint a felosztás utáni időre biztosítékot kellett nyújtani arra vonatkozóan, hogy a felelősségtel megoldható legyen. Véleményünk szerint a cautionak ez az alkalmazása bizonyos jogi hasonlóságot mutat általunk vizsgált, dáciai viaszostáblában szereplő cautioval. Külön vizsgálat tárgyát képezi, hogy vajon a kollégiumoknál szokásos cautio gyakorlata folytán került-e sor a communio incidens esetén alkalmazott cautio gyakorlata hatott-e a kollégiumok magisterei által nyújtott cautio kialakulására. Ebben a kérdésben csupán a rendelkezésünkre álló források időbeli keletkezésének vizsgálata nyújthat számunkra felvilágosítást, amit a későbbiek során teszünk vizsgálat tárgyává.

A viaszostáblában szereplő cautioval kapcsolatban egyelőre a következőket állapíthatjuk meg:

1. az általunk vizsgált cautio a cautio discreta egyik válfaja lehetett,
2. amelyben a követelés jogcímét a kollégium belső (tagok közötti) viszonya adta,
3. amelyet azonban nem valószínű, hogy az írásba foglalt formában fel tüntettek,
4. mert ellenkező esetben a római ismeretforrások minden bizonnyal a cautionak ezt a fajtáját is megemlítenék.

A verespataki kollégium magisterének cautiojával kapcsolatban tehát a következőket állapíthatjuk meg:

A magister által nyújtott cautio, a magister és a kollégium belső viszonyát szabályozó, okiratba foglalt biztosíték lehetett, melynél fogva a magister az ügyletek kötésénél a határozatoknak megfelelő módon volt köteles eljárni, s ha ezt nem így tette; felelősségre lehetett vonni cselekedetért.

A felelősségrevonás magánjogi természetű kellett hogy legyen, és ebből következően kártérítésre irányulhatott.

⁴¹ Személyi K.: Római jog. Nyíregyháza. 1932. II. 122. és 123. old.

A cautio kötelelemkeletkeztető hatálya és egyáltalán az írásba foglalt kötelezettségvállaláshoz fűződő jogkövetkezmények igen komoly vitát váltottak ki a jogirodalomban.⁴² Az általunk vizsgált cautio az i. sz. 167-ben keletkezett, aromanisztika által vizsgált írásba foglalt kötelezettségvállalások közül viszonylag a legkorábbi időben keletkezettek közül való.

Általában azt az átalakulást, amely a stipulatio ügyletében a verbalaktust háttérbe szorította, a témával foglalkozó szerzők a késői klasszikus korra, vagy a posztklasszikus korra, tehát a verespatáki cautio keletkezésének időpontjától sokkal későbbi korokra teszik.

Riccobono⁴³ több ízben kifejti azt a nézetét, mely szerint a klasszikus jogászok a szóbeli formához következetesen ragaszkodtak, és csak azt tekintették kötelelemkeletkeztető hatályúnak. Nézete szerint az írásbeli szerződés a jusztinianuszi jogban szorította ki a verbalkontraktust.

Jörs szerint a stipulatio okirat a köztársasági és klasszikus jog szerint csak bizonyító erővel rendelkezett, és csak akkor volt az ügylet jogilag hatályos, ha a szóbeli stipulatio is megtörtént.⁴⁴ Véleménye szerint csupán a késői császárkorban görög hatásra változott meg a helyzet a konstitutio Antoninianát követően.

Brandileone szerint a stipulatio, mint joghatással rendelkező verbalaktus, keleten Leó császár 472-ben kiadott konstitutiojáig (C. 8. 37. 10.), nyugaton viszont még a középkorban is érvényben volt, s mellette az okirat csak egyszerű bizonyító eszközként szerepelt.⁴⁵

Hasonlóképpen vélekedik A. Winkler, aki szerint az egész birodalomban egységesen Leó császár említett rendelete volt a határ a változás tekintetében, ugyanis ekkor tértek rá arra a gyakorlatra, mely szerint az okiratok stipulatioklausuláinak kötelelemkeletkeztető hatása van.⁴⁶ Érdekes nézetet vall ebben a kérdésben Levy, aki szerint csupán a posztklasszikus korban történt meg ez az átalakulás, ugyanakkor azonban megállapítja, hogy a verbalaktus és az okirat már Cicero idejétől kezdve közelednek egymáshoz. A stipulationak már a császárkor elejétől kezdve állandó kísérője a tartozás-ígéret tartalmát rögzítő okirat, különösen a nyugati vulgárjogban, s ez az okirat egyre inkább magát a verbalaktust is helyettesítette.⁴⁷

Kaser szerint szintén szokásos volt a stipulatio mellett igen régóta egy bizonyító okirat kiállítása, ezt azonban a jog a stipulatio érvényességéhez nem kívánta meg, tehát arra sem volt alkalmas, hogy a hiányzó stipulatiót pótolja.⁴⁸

A provinciákban mind keleten, mind pedig nyugaton egyre inkább elterjedt még a klasszikus korban az a nézet, mely szerint az adóslevél, sti-

⁴² Lásd bővebben: Pólay E.: A stipulatio szerepe az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában. Acta Univ. Sz. Szeged. 1963.

⁴³ S. Riccobono: Traditio ficta SZ 1913. 34. k. 172. l. és 246. l.; Stipulatio ed instrumentum nel Diritto giustiniano SZ 1914. 35. k. 273. és k. l. és SZ 1922. 43. l. 320. és k. l.; Punti di vista critici e ricostruttivi proposito della dissertazione di L. Mitteis „Antike Rechtsgeschichte und romanistisches Rechtsstudium (1917.), Annali Univ. Palermo (1928.) 526. és k. l. és 540. és k. l.

⁴⁴ P. Jörs-W. Kunkel-L. Wenger: Röm. Privatrecht Berlin. 1935. 97–98. l.

⁴⁵ F. Brandileone: Scritti di storia del diritto privato italiano (Bologna, 1931.) II. k. 419. és k. l.

⁴⁶ A. Winkler: Gaius III. 92. RIDA 1958. 3. ser. 5. k. 603. és k. l.

⁴⁷ E. Levy, SZ 1920. 49. k. 255. l. és Weström. Vulgarrecht. Das Obligationenrecht (Weimar 1956.) 34. és k. l.

⁴⁸ M. Kaser: Das römische Privatrecht II. München 1959. 274. l.

pulatio megtörténte nélkül is, teljes bizonyítékul szolgált. Ez a nézet az okirat-szerkesztőknek abból a gyakorlatából fejlődött ki, mely szerint, ha az általuk kiállított okiratokhoz egy a stipulatióra vonatkozó záradékot is fűztek, akkor a stipulatio megtörténtét vélelmezni lehetett. Pringsheim⁴⁹ szerint ez a gyakorlat úgy alakult ki, hogy az okiratszerkesztők a római stipulatioklausulákkal ellátott okiratokat tartották szem előtt, s azok mintájára a stipulatio megtörténte nélkül is ilyen stipulatiós záradékot fűztek okirataikhoz.

Pringsheim a kérdés megoldásánál a hellenisztikus kelet okiratainak kötelező erejét tartja szem előtt, és így lehetségesnek tartja, hogy olyan okiratokban, amelyekben stipulatio nem szerepelt, római polgár is kötelezhette magát, különösen ha peregrinus ügyletről volt szó, mivel nézete szerint a peregrinusoknak ez a jogszokása recepciót nyert a római ius gentiumban. Abban az esetben viszont, ha stipulatioklausulát is vettek fel a hellenisztikus okiratba, úgy a stipulatióra vonatkozó birodalmi jogszabályok érvényesültek, és így csak az okirat mögött álló verbalaktusnak volt kötelelemkeletkeztető hatása, az okirat maga pedig csupán bizonyítékul szolgált. Pringsheim véleménye szerint tehát a klasszikus jogászok sohasem jutottak el odáig, hogy az okirat kötelelemkeletkeztető erejét a verbalaktus tekintetében elismerjék, hanem ez a folyamat csupán a postklasszikus korban ment végbe.⁵⁰

Pólay⁵¹ a fenti nézeteket elemezve a Kaser-féle felfogást tartja a valószínűleg leginkább megfelelő nézetnek. Véleménye szerint a Severusok (C. 4. 31. 6.) sőt Diocletianus (C. 3. 38. 7. — 4. 2. 6. és 12. 4. 64. 3. és 4. 65. 27.) rendeletei kifejezésre juttatják a klasszikus kornak azt a felfogását, hogy a stipulatio csakis „*verbis*” jöhet létre, és csak az élőszo bír kötelelemkeletkeztető hatással. Nem változtatott ezen a tényen az sem, hogy a klasszikus kor végén egyes jogforrások a stipulatiós okiratnak vélelemalapító erőt tulajdonítottak a verbalaktus megtörténtére nézve (Sev. et. Ant. C. 8. 37. 1.) mivel ez a vélelem megdönthető volt. *A birodalmi jogra vonatkozóan tehát meg lehet állapítani — hangsúlyozza Pólay, — hogy „nem vett tudomást a mellette futó s a népfelfogáson alapuló gyakorlatról, amely az okiratbafoglalásban látta a kötelező erőt”.*⁵²

A gyakorlati jogéletben — a provinciai praxisban — viszont az történt, hogy a római bíróságok is, egy-egy okirat felmutatása esetében, elfogadták annak kötelelemkeletkeztető hatályát, mivel a legkritikább esetben lehetett olyan bizonyítékot szolgáltatni, amely az okirat tartalmát vitássá tehetné volna. *Pólay a kérdéssel kapcsolatos átalakulási folyamat jellemzésénél kiemeli azt a körülményt, hogy a hellenisztikus joggyakorlat hatására az írásbeliség túlsúlyra jut a római bíróságok előtt. Ez különösen abban jelentkezik, hogy a constitutio Antoniniana után a római fórumok is elfogadták teljes értékű bizonyítóeszközként a stipulatiós okiratokat.*

Az aquincumi kollégiumok létezésének időszakában komoly hellenisztikus hatást figyelhetünk meg Dáciában. Ennek a hellenisztikus hatásnak a következményeként jöttek létre azok a viaszostáblák, amelyek a CIL. III.

⁴⁹ Fr. Pringsheim: Stipulations-Klausel. Gesammelte Abhandlungen, Heidelberg, 1961. 229. és 246. lap.

⁵⁰ Pringsheim, id. m. 205–206. l.

⁵¹ Pólay: A stipulatio szerepe az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában. Acta Universitatis Szegediensis Tomus X. Fas. 5. Szeged 1963. 6. l.

⁵² Pólay, id. m. 6. old.

kötetében (924–959.) az írásbeliség komoly térhódítását demonstrálják. A viaszostáblák legtöbbször elnevezése is a „cautio” kifejezést tartalmazza. Ezek az okiratok minden bizonnyal abból a célból készültek, hogy mind a római polgárok, mind pedig a peregrinusok az okiratba foglalt jogait római bíróságok előtt is érvényesíthessék.

A verespataki természetkezési egyesület magisterei által szerkesztett cautionak tehát a provinciái jog és a provinciában alkalmazott joggyakorlat szerint kötelemkeletkeztető hatálya kellett, hogy legyen, s így ez az írásba foglalt biztosíték alkalmassá vált a kártérítésre irányuló felelősség meg-alapozására.

A kollégiumok cselekvőképességének vizsgálata közben tehát feleletet kapunk arra a kérdésre,

1. hogy a magister által kötött ügyletből eredő kötelezettség mikor terheli a jogi személyt, és mikor a tisztségviselőt, mégpedig oly módon, hogy *ha a magister ügyletet kötött, a kollégium az ügylet kötelezettjévé vált, de ha a szerződés az alapszabály céljaival ellenkezett, vagy a kollégiumi határozat az ügyletet nem hagyta jóvá, akkor a magistert cautiojánál fogva felelősségre lehetett vonni.*

2. Feleletet kapunk arra a kérdésre is, hogy a magisterek a saját nevükben vagy a kollégium nevében kötötték-e szerződéseiket, és pedig akképpen, hogy *a magister saját nevében kötötte meg a kollégium céljait szolgáló ügyleteket de annak jogosultjává és kötelezettjévé maga a kollégium vált.*

Véleményünk szerint feltehetően ez a joggyakorlat érvényesült a dunai tartományokban, s így Pannoniában, Aquincumban is.

A római jog ismeretforrásaiban és a feliratos, valamint okiratos emlékek között ezért nem találunk olyan jogviszonyt, illetve erre utaló megállapítást, melyben a kollégium a szerződés kötelezettje, mert a kollégiumok magisterei nem a kollégium nevében kötötték meg jogügyleteiket, Arra vonatkozóan pedig, hogy a kollégiumok részére igen sok ügyletet kötöttek, több példát találunk, mert hiszen vásároltak telket, vásároltak vagy építettek székházat, beszerzték a lakomához szükséges anyagi javakat, béreltek helyiséget, kötöttek megbízási szerződést a kollégiumot képviselő személyekkel, és általában elvégezték mindazokat a cselekményeket, amelyek a kollégium működéséhez elengedhetetlenül szükségesek voltak.

A magisterek mindezeket a jogokat a kollégium, mint jogi személy számára szerezték meg, a kötelezettségvállalásokkal kapcsolatban azonban caution volt kötelesek nyújtani, és ha működésük során túllépték azt a jogkörüket, amelyet a kollégium alapszabálya, vagy egyáltalán a kollégium érdekei biztosítottak számukra, cautiojuk alapján felelősségre lehetett őket vonni.

Véleményünk szerint a magistereknek az az alapszabályszerű ténykedése nem is számított képviselési cselekménynek, hanem a jogi személy cselekvésének fogták fel. Ezt az elgondolást azzal kívánjuk alátámasztani, hogy a kollégiumok tisztségviselői olyan ügyletet is véghez vittek, amelynél a képviselést a római jog szabályai szerint ki volt zárva. Ez a tipikusan római jogi hatást maga után vonó cselekedet a manumissio volt, amellyel kapcsolatban kétséget kizáró módon megállapíthatjuk, hogy a kollégiumoknak is lehetőségük volt a rabszolgák szabadon bocsátására. (Ulpianus libro quinto ad Sabinum. „Divus Marcus omnibus collegiis, quibus coeundi ius est, manumittendi potestatem dedit”. D. 40. 3. 1.)

A képviselet szabályaival ez a cselekedet nem fért össze, s így a kollégium tisztségviselőjének jogilag hatályos magatartását nem tekinthetjük képviseleti cselekménynek, hanem a kollégium cselekvésének kell azt értékelnünk.

A köztestületek tisztségviselői az állami magistrátusok működéséhez hasonlóan köthették meg szerződéseiket, és véleményünk szerint ez vezetett arra a helytelen elgondolásra a jogirodalomban, amely szerint a jogi személyek „közjogi” eredetű és egyben közjogi jogosultságokkal és kötelezettségekkel rendelkező szervezetek voltak. A közjogi elemeket kidomborító szerzők nem tették különbséget a köztestületek és a magántestületek között, és így helytelen következtetésekre jutottak.⁵³

A jogi személyek keletkezésével kapcsolatban, így a kollégiumokéval kapcsolatban is, azt mi is elismerjük, hogy ezeknek a korporációknak a kialakulásához az állam példája szükséges volt, azonban Gaiusnak az „ad exemplum rei publicae” kitételét pusztán a példa vonatkozásában értékeljük, és nem pedig úgy, ahogyan azt az általunk kritika alá vont szerzők teszik. Gaius ugyanis azt mondja, hogy ha a korporációk érvényesen létrejöttek, testületi jogot (jogképességet) nyertek, és ezek kollégium vagy más néven tulajdonjogot is szerezhettek, az államhoz hasonlóan, és pedig közös tulajdont, (res communes propriam), így közös pénztárt tarthattak fenn és actoraik vagy egyéb tisztségviselőik által (syndicum), akárcsak az állam, szerződéseket köthettek (agatur fiat) (Gaius D. 3. 4. 1. 1.). Gaiusnak ezt a megállapítását véleményünk szerint nem úgy kell értékelnünk, hogy a kollégiumoknak és más jogi személyeknek teljesen az állam jog- és cselekvőképességére vonatkozó szabályok szerint kellett működniük, hanem oly módon, hogy Gaius az „ad exemplum rei publicae” és „tamquam in re publica” kifejezéseket pusztán a jogi személyek kialakulásával kapcsolatban említi, mintegy utalva arra, hogy a jogképességet először (a természetes személyek jogképességén túlmenően) az állam vonatkozásában ismerték el.

Különbég van a köztestületek (municipium, coloniae stb.) és a magántestületek (collegium) cselekvőképességének szabályozása között abban a tekintetben is, hogy míg a köztestületek tisztségviselőinek eljárását a jogszabályok és a jogtudósok által kidolgozott, de időközben törvényerőre emelkedett vélemények szabályozták, addig a kollégiumok jogviszonyban és perben eljáró szerveinek jogilag hatályos magatartásait az alapszabályok állapították meg. Pannóniában ilyen alapszabállyal nem találkozunk, azonban az általunk részletes vizsgálat tárgyává tett CIL. III. 924. 1., I. viaszostábla „quibus legi continetur” kifejezése ennek a temetkezési egyesületnek az alapszabályára utal. (Ezen a helyen ugyanis arról van szó, hogy a magister a kollégium feloszlását többek között — a tagok létszámának csökkenésén kívül — azzal indokolja, hogy „bár az alapszabályban bennfoglaltatik”, a tagok már hosszú idő óta nem akartak összegyűlni, és a tagdíjakat sem akarták leróni.) Ebben az általunk feltételezett alapszabályban — véleményünk szerint — szabályozták a kollégium célját, rendeltetését, a kollégium szervezetét, és azt is, hogy a harmadik személyekkel kapcsolatban történő ügyletkötés milyen formában eszközölhető.

Összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy míg a kollégiumok „jogképességét” a jogforások és a feliratok bizonyítják, addig azt a tényt,

⁵³ Bernatzik, Preuss, Windscheid, Jellinek, Mayer, Kelsen.

hogy a kollégiumok számára a tisztségviselők szerezzék meg a szükséges jogokat, és vállalták a kötelezettségeket, a cautioval kapcsolatban kifejtettek igazolják, mely szerint megállapítható, hogy a tisztségviselők eljárása nem a római képviselet szabályai szerint valósult meg, hanem magának a kollégiumnak a cselekvéseként történt.

3. A kollégiumok tagjainak jogai és kötelezettségei

Az aquincumi kollégiumok tagjainak jogai között legfontosabb jogosultsággként a *gyülekezés* lehetőségét figyelhetjük meg. A kollégiumok tagjai a testület megalakulása után szabadon összejöhetnek székházaikban akár kollégiumi gyűlés, lakoma vagy más célok (kirándulások, felvonulások) érdekében. A kollégiumok gyülekezési jogával foglalkozó források a „coire” szóhasználatot használják, s ez arra enged következtetni, hogy ez a jogosultság határozathozatalra való képességet is jelentett.

A tagok jelentős jogai közé tartozott a lakomákon, ünnepélyeken való *részvétel*, ahol a kollégiumba tömörült egyszerű emberek társadalmi életet élhettek, szórakozhattak, és ezeken a lakomákon a fürdés, kenőcsölés, valamint az ehhez hasonló más élvezetek a kollégium vagyonából nyertek fedezetet.

A vallási kultusz ápolása céljából létrejött kollégiumok, de az iparos kollégiumok is tagjaiknak *temetkezési segélyt* biztosítottak, amely jelentős mértékben megkönnyítette a hozzátartozók részére a temetkezéssel kapcsolatos költségek előállítását.

A katonai kollégiumoknál a temetkezési segélyen kívül *egyéb segélyeket* is megfigyelhetünk, amelyre nézve a tagoknak bizonyos jogosultságuk volt. A katonák abban az esetben, ha áthelyezés vagy más fontos okból a tengeren át útra kelnek, az útiköltség kiegészítése céljára meghatározott összeget kaptak a kollégiumtól. Azok a katonák, akik veteránokká váltak „anularium” címén kaptak anyagi támogatást. Ha valakit a katonai kollégium tagjai közül előléptettek — a felszerelés bevásárlásának megkönnyítése céljából — szintén anyagi támogatásban részesítette őt a kollégium.

A katonai kollégiumok még abban az esetben adtak bizonyos anyagi támogatást tagjaiknak, ha közülük valaki hivatását nem tudta folytatni, és el kellett hogy hagyja állomáshelyét, táborhelyét, s így természetesen a kollégiumot is.

A katonai kollégiumoknál a temetkezési segélyt minden különösebb mérlegelés nélkül folyósították a tagoknak, míg az útiköltséggel, az anulariummal, az előléptetéssel és az eltávozással kapcsolatos anyagi támogatást csak a procurator engedélyével — feltehetően szavazás után — adták meg.

A kollégium tagjai *választhatók* voltak az egyes tisztségekre és megválasztásuk után élvezhették a tisztséggel járó előnyöket.

A kollégiumok tagjai *közösen vettek részt a város politikai életében*, és ezt is jogosultságaik között kell megemlítenünk, mivel a közös cél érdekében történt egyesülés következtében politikai súlyuk jelentős lehetett.

Összefoglalva tehát, a tagok jogai a következők:

1. gyülekezés (határozathozatalban részvétel),
2. részvétel a kollégium rendezvényein,
3. temetkezési segélyre jogosultság,

4. eseti segélyezés,
5. választhatóság a tisztségekre,
6. közös részvétel a város politikai életében.

A kollégiumok tagjainak kötelezettségei az egyszerű tagok részéről a *díj fizetésében*, a tisztségviselők részéről pedig a *feladatok becsületes ellátásában* jelentkeztek. Az egyszerű tagok egyetlen kötelezettsége a díj fizetése volt, amelyet a belépéskor egy aránylag magas összegben kellett lefizetni, egyébként pedig csak azokban a hónapokban kellett kisebb összeget a tagoknak fizetniük, amikor a kollégium tagjai közül valaki meghalt,

A kollégium tisztségviselőinek kötelezettségei közé tartozott a számukra megjelölt feladatok becsületes ellátása, amelyet a magisterek működésénél anyagi, a többi tisztségviselő munkájával kapcsolatban pedig erkölcsi, társadalmi felelősségre vonás is követhetett. A feladatok szempontjából a magisterek tevékenysége a legszámottevőbb, mivel ők látták el a kollégium működésével kapcsolatos legfontosabb tennivalókat, és nekik kellett a becsületes ügyintézés garantálása céljából *cautio*t nyújtaniuk. A *quaestorok* kötelezettségei is jelentősek lehettek, ők azonban a többi tisztségviselővel együtt messze elmaradtak jelentőségben a magisterektől.

4. A kollégiumok keletkezése és megszűnése

A jogi személyek keletkezésével kapcsolatban a jogi személyekkel foglalkozó szerzők, a jogi személy megalakulásának *alapfeltételeit* dolgozták ki. Ezek az ismertetőjegyek a római jogászok irataiban és a forrásokban összegyűjtve nem találhatók meg, és csupán az egyes helyekről — így különösen Gaiustól (D. 47. 22. 4.) tudjuk — hogy milyen kollégiumok jöhettek létre a különböző korszakokban.

Az aquincumi kollégiumok működésének vizsgálata során, figyelemmel a dunai provinciák, s így különösen Dácia joggyakorlatára is, a kollégiumok keletkezésével kapcsolatban azt állapíthatjuk meg, hogy a következő feltételek mellett kezdhették meg ezek a testületek működésüket:

1. ha a kollégium működése engedélyezett volt, vagy arra külön engedélyt kaptak,

2. a tagok az alakuló gyűlésen meghatározták a testület célját,

3. alapszabályát,

4. megválasztották a képviselő és ügyintéző szerveket,

5. a belépési díjakból és a különböző ajándékok, adományok összegéből vagyont alakítottak ki,

6. s az írásbeliség elterjedésével a testületet képviselő tisztségviselők elkészítették a felelősség szempontjából rendkívül fontos *cautio*jukat.

A kollégiumok működésének engedélyezésével kapcsolatban Ulpianus (D. 47. 22. 2.) megkülönböztetéséből lehet kiindulnunk, ahol is *licita* és *illicita* kollégiumokról van szó.

A kollégium *licita et illicita* megkülönböztetést vizsgálva hasznos útbaigazítást ad számunkra a CIL. III. 4419. sz. felirata, amelyből megállapítható, hogy egyes kollégiumok általános engedély alapján, mások pedig speciális engedély alapján jöhettek létre. Általános engedéllyel biztosította a római jog a temetkezési egyesületek megalakulását, azoknál a kollégiumoknál pedig, ahol az állam érdekeivel ellentétes irányú csoportosulás is létrejöhetett,

pl. az iparos kollégiumokban, csak külön engedéllyel lehetett a kollégiumot érvényesen létrehozni.

Marcellusnak (D. 50. 16.85.) a „tres faciunt collegium” elvével kapcsolatos elgondolása tehát csak azokra az esetekre vonatkozik, ahol a törvény a megalakulást egyébként is engedélyezi.

Aquincumban i. sz. 106 óta több kézműves és más kollégium megalakulását engedélyezték. Arra azonban az aquincumi városi előljáróság is vigyázott, hogy a kollégiumok tagjai között megbízható veteránok és más személyek is szerepeljenek. Más tartományokban, amint ezt Plinius 33. leveléből is tudjuk, még azokban az esetekben sem engedélyezte a császári kormányzat kollégiumok létesítését, ahol a császári helytartó a tűzvészek elterjedése miatt egyrészt kifejezetten kéri tűzoltókollégium megalakítását, másrészt pedig a taglétszám korlátozása (150 fő) folytán körültekintően gondoskodik a tagság ellenőrzéséről.⁵⁴

Traianus császár a lakosság „nyugtalan szellemére” hivatkozva mégsem engedélyezi Nikodémiában ilyen kollégium létesítését.

Suetonius (Caesar 42; Augustus 32) is írja, hogy mivel igen sok párt új kollégium álcája alatt „semmi másra nem járt össze társulatba, mint gonoszságra”, ezért feloszlatta a kollégiumokat az ősrégi és a törvényesen létező kivételével.

Mindezen tényekből arra következtethetünk, hogy a kollégium által megvalósításra kitűzött célnak meg kellett felelnie azoknak a követelményeknek, amelyeket az államszervezet ezektől az egyesületektől megkövetelt (politikai megbízhatóság, megengedett vagyoni jellegű cél, és az alakulással kapcsolatos formaságok).

Az államszervezet tehát legfőképpen azt kívánta meg, hogy tudjanak a hivatalos kormányzat képviselői ezekről a kollégiumokról, és a patronus személyének gondos kiválasztásával, vagy a magisterek mellé rendelt curatorok, esetleg praefektusok beállításával az állam érdekei ellen irányuló megmozdulásokat meg lehessen akadályozni.

A kollégiumok tehát csak akkor kezdhették meg érvényes működésüket, ha a fenti céloknak és követelményeknek együttesen megfeleltek.

A kollégiumok megszűnésének esetei a következők voltak:

1. a kollégiumnak egyetlen tagja sem maradt,
2. a kitűzött cél meghiúsult vagy megvalósult,
3. a kollégiumot császári vagy egyéb jogszabály betiltotta (C. Th. 16. 10. 20.),
4. a kollégium tagjai alapszabályszerűen a kollégium feloszlását elhatározták.

A kollégium tagjai a megszűnés után rendelkezettek a megmaradt közös vagyonnal, és azt rendszerint egymás között felosztották. Az aquincumi kollégiumok megszűnését több mint 300 éves fejlődés után a barbár támadások idézték elő.

⁵⁴ Szilágyi, id. m. 46. old.

DR. JÁNOS BÍRÓ

DIE KOLLEGIEN VON AQUINCUM

(Resumée)

Die Studie befasst sich mit den Kollegien von Aquincum

Die Daten der Alterthumswissenschaft benützend, zieht, sie Folgerungen juristischer Natur aus den Denkmälern im Hinblick den Regeln über die persönlichen Vereine des römischen Rechts.

Die Denkmäler von Aquincum bringen uns Beweise über die Betätigung der Kollegien: C. Augustalium c. fabrum centonariorum et dendrophorum) c. funeratitia, c. veteranorum et militum und die mit dem Namen „Kollegium“ bezeichneten Vereine der Sklaven.

Auf Grund der Inschriften können wir eine weitreichende Betätigung der Kollegien in Aquincum feststellen. *Ihrer rechtlichen Struktur nach, befasst sich die Studie mit den Fragen der Organisation, der Rechtsfähigkeit, der Handlungsfähigkeit, mit dem Leben innerhalb der Organisation, der Entstehung und dem Erlöschen oder Auflösung der Kollegien.*

Der innere *organisatorische Aufbau* der Kollegien von Aquincum unterscheidet sich nur in einer geringen Weise von den Organisationen der übrigen ähnlicher Kollegien auf dem Gebiete des Römer reiches.

Auch in Aquincum steht der „*patronus*“ an der Spitze der Kollegiumsorganisation, deren Autorität einerseits auf der Grösse der dem Kollegium dargebrachten Gaben (Vereinshaus, Feier usw.) andererseits auch deswegen gross sein konnte, weil der Patron i der Regel auch Mitglied des Stadtrats gewesen war.

Die beiden wichtigsten Ämter bekleideten die beiden „*Magister*“. Unter den Pflichten der *Magister* spielte waren die Pflege des Kultes der Schutzgottheit der Dienst an ihr, die allgemeine Verwaltung der Angelegenheiten des Kollegiums, und der Abschluss der mit diesen zusammenhängenden Rechtsgeschäften eine bedenkende Rolle.

Das Vermögen des Kollegiums wurde von den „*Quesstoren*“ verwaltet, und im Rahmen dieses ihren Amtes, war ihre Pflicht das Einsammeln der Mitgliedschaftsgebühren, und die Vorwaltung und Wahrung des in Geld angelegten Vermögens des Kollegiums.

An der Beschlussfassung des Kollegiums nahmen die 2 *Magister*, die 2 *Quaestren*, sodann die „*decuriones et principales*“ teil. Bei der Beschlussfassung konnte selbstverständlich auch der *Patron* mitwirken.

Im Kollegium waren auch zahlreiche rechtlich unerhebliche Ämter zu finden, und so werden wir über die Ämter der Kollegien von Aquincum durch die Inschriften in folgendermassen unterrichtet:

„*exercitator*“ (Übungsleiter) „*exactor*“ (Gebüreinheber) „*scriba*“ (Schreiber) „*vexillifer*“ (Fahnenträger).

Eine sonderbare Bedeutung in Aquincum, das Amt des „*praefectus*“, welcher sicherlich die militärische Ordnung der auch die Arbeit der Feuerwehr verrichtenden *Gewerbekollegien* zu sichern beruft war.

Hinsichtlich der *Rechtsfähigkeit* der Kollegien verfügen wir aus Aquincum über zahlreiche Daten. Das Collegium Augustalium hatte Felder, ein Vereinshaus, Kassa als sein Eigentum besessen. Die Kollegien der Gewerbetreibenden und die Bestattungskollegien, sowie die Kollegien der Soldaten besessen auch ein bedeutendes Vermögen, (Vereinshaus, Ausrüstungsgegenstände, z. B. Orgel), *ihre Kassen waren zur Ausbezahlung der Hilfgelder der verschiedenster Art fähig.*

Diese Daten sind deswegen wichtig, weil das im Besitzhalten so vieler Vermögensgegenstände nur durch eine entwickelte rechtliche Regelung, oder auf Grund einer gewohnheitsrechtlicher Praxis möglich war. Im Hinblick auf das hier gesagte können wir feststellen, dass im Zeitraum des Wirkens der Kollegien von Aquincum – am Anfang des Prinzipats – die rechtliche Regelung des Kollegiums

bzw. die Praxis ihr klassisches Niveau erreichte, und das Vermögen des Kollegiums ein selbständiges, vom Vermögen der Mitglieder abgesonderte Vermögensmasse gewesen geworden ist. Unter den Rechtsquellen. finden wir aber noch nicht die Wiedergabe dieser Entwicklung am Ende der klassischen Periode aber, gestaltet sich auch die rechtliche Regelung gemäss dieser rechtlichen Praxis.

Im Zusammenhang der Rechtsfähigkeit der Kollegien von Aquinum können wir feststellen, dass die weitreichende Betätigung der Kollegien, ihre Entwicklung in einem sehr grossen Maasse zur Lösung der rechtlichen Regelung des römischen Vereinsrechtes beigetragen hat.

Im Zusammenhang mit der *Handlungsfähigkeit* der Kollegien sucht die Studie auf drei Fragen eine Antwort zu finden, auf Grund der inschriftlichen und dokumentarischen Quellenmaterials von Aquinum und von den, in dieser Periode wirkenden Kollegien in Dazien:

1. Schlossen die Verein verträtenden Personen die für das Kollegium nötigen Rechtsgeschäfte im eigenem, oder im Namen des Vereins;

2. In welchen Fällen verpflichtete die aus dem Rechtsgeschäft folgende Verpflichtung den Verein oder die verträtende Person;

3. war die, den Verein verträtende Person zur Verantwortung zu ziehen, und in welcher weise, in Verbindung der im Gegensatz zu den Satzungen stehenden, oder mit den Zielen des Vereins im Gegensatz stehenden Rechtsgeschäften?

Die unter CIL III. p. 924. Wachstafel aus Dazien bekanntgewordenen Satz: „et cautionem suam, in qua eis caverat, recepisset“ und auf Grund der Rechtspraxis der Kollegien von Aquinum hat die Studie die Lösung obiger Fragen in folgender weise versucht:

Die rechtlich wichtigsten Würdenträger waren die Magister, weil sie die Pflicht hatten eine Kautio zu erlegen, zur Sicherung einer ehrlichen Geschäftsgebarung. Für das Kollegium hatten die Magister die nötigen Rechte und Pflichten erworben, und sie mussten anlässlich der Zusammenkünfte des Kollegiums über ihre Geschäftsgebarung Rechenschaft ablegen. Wir sehen die Ursache der Rechenschaftsablegungspflicht der Magister darin, dass obwohl die Magister in ihrem eigenen Namen die Rechtsgeschäfte abschlossen, sie erwarben doch für das Kolleg Rechte und Pflichten.

Die vom Magister erlegte Kautio konnte eine die innere Beziehung des Magisters und des Kollegiums regelndes Dokument sein, demzufolge Magister beim Abschluss des Rechtsgeschäftes, gemäss den Beschlüssen zu verfahren verpflichtet war und wenn er das nicht tat, so konnte man ihn deswegen zur Verantwortung ziehen.

Dieses zur Verantwortungsziehen musste einen privatrechtlichen Charakter haben und demzufolge konnte es auf Schadenersatz gerichtet sein.

Die Studie die rechtlich wichtigste Betätigung der Magister untersuchend, stellt auch fest, dass das satzungsgemässe Fungieren der Magister eigentlich nicht als eine Vertretungshandlung galt, sondern es wurde als die Handlung der Körperschaft aufgefasst. Diese Ansicht wird durch jene Praxis unterstützt, dergemäss die Würdenträger des Kollegiums auch solche Rechtsgeschäfte abschliessen konnten, bei welchen die Vertretung nach den Regeln des römischen Rechtes ausgeschlossen war. Diese, eine tipisch römisch-rechtliche Wirkung nach sich ziehende Handlung war die „manumissio“, und diese Möglichkeit konnten auch die Kollegien ausnützen. Dies Handlung war mit den Regeln der Vertretung unvereinbar, und so können wir rechtsgültige Geschäftsgebaren des Würdenträgers des Kollegs nicht als eine Handlung eines Vertreters ansehen, sondern wir müssen es als eine Handlung des Kollegiums bewerten.

Die Rechte der Mitglieder des Kollegiums können wir in den folgenden Stellen festlegen: in der *Versammlung in den Teilnahme an den Beschlüssen, in der Teilnahme an den Beschlüssen, in der Teilnahme an den Veranstaltungen des Kollegiums in der Berechtigung auf eine Bestattungsunterstützung, in der Wählbarkeit für die Würden und Ämter des Kollegiums, und in den Vorteilen welche die gemeinsame Teilnahme am politischen Leben der Stadt nach sich brachten.*

Die Studie die rechtlich wichtigste Betätigung der Magister untersuchend, das *Einzahlen des Mitgliederschaftsgebührens, seitens der Würdenträger aber das ehrliche Verrichten der Amtsaufgaben.*

In *Verbindung mit der Entstehung der Kollegien*, sehen wir — auch die Rechtspraxis der benachbarten Provinzen beachtend — das gleichzeitige Vorhandensein der folgenden Bedingungen bei den Kollegien von Aquinum als nötig

an: das Kollegium konnte nur dann entstehen, wenn das Wirken des Kollegiums bewilligt wurde, oder wenn die Kollegien dafür eine besondere Bewilligung erhalten hatten, wenn, die Mitglieder in der Gründungsversammlung das Ziel die Satzung der Körperschaft bestimmten, die amtsführenden Organe gewählt haben, aus den Mitgliedschaftsgebühren und den verschiedenen Gaben und Schenkungen eins entsprechendes Vermögen gesammelt und geschafft haben, und anlässlich der Verbreitung der Schriftlichkeit, die Würdeträger der Körperschaft die vom Standpunkte des Haftung so wichtige Kautio erlegt haben.

Die Fälle der Auflösung oder des Erlöschens der Kollegien waren die folgenden: es blieb garkein Mitglied im Kollegium, das erlaubte Ziel wurde vereitelt, oder durchgeführt, das Kolleg wurde durch einen Kaiserlichen Erlass oder auf Grund einer anderen Rechtsregel verboten oder aufgelöst, die Mitglieder des Kollegiums haben satzungsgemäss die Auflösung des Kollegiums beschlossen.

Die Mitglieder des Kollegiums konnten nach dessen Aufhören unter friedlichen Verhältnissen — über das gemeinsame Vermögen verfügen, und sie haben jenes in der Regel unter sich aufgeteilt, das Ende der Kollegien von Aquincum, nach einer mehr als 300 Jahre alten Entwicklung wurde durch die Angriffe der Barbarenstämme verursacht.

Die Studie, unter Beachtung der obigen Untersuchungen, aber auch wegen dem Gesichtspunkte der Abgrenzung, den Begriff des Kollegiums im vornhinein bestimmend, definierte es wie folgt. Wir können jene Körperschaften als Kollegien bezeichnen, welche: *auf Veranlassung von mehreren, ähnlichen Berufen ausübende Personen, oder unter eine gemeinsame gesellschaftliche Beurteilung fallende Personen, wegen der Verwirklichung eines besonderes — Privatinteressen ausdrückendes — Ziel zu Stande kommen; sie stellen die Art und Weise ihres Wirkens und ihrer Organisation in einer Satzung fest; sie sind fähig auf Grund einer speziellen oder allgemeinen Bewilligung Rechte und Pflichten erwerben.*

Felelős kiadó: Dr. Kovács István
Megjelent: 400 példányban, 3,2 (A/5) ív terjedelemben
Kézirat a nyomdába érkezett: 1966. július hó
Készült: Linó szedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601-59
és az MSZ 5603-55 szabványok szerint
66-6344 — Szegedi Nyomda Vállalat